

D O M O V

L. M R Z E L

Opolnoči stopim sam iz kavarne, po ulici gori dolga, ravna vrsta plinovitih luči — kakor cesta, ki vekomaj leži pred človekom. Počasi grem ob hišah domov, mnogo je vrat, mimo katerih grem, vsa so zaklenjena pred menoj, tiho se pod mojimi stopinjami leskeče v dežju izmiti tlak, en sam tuj človek hodi neprestano z menoj in ta človek sem jaz. No, da, pa saj ni nič hudega, saj moram samo malo še po teh ulicah, saj tudi mene še čaka majhen prostor nekje in ta prostor nocoj še ni moj grob. Nekje sem še doma nocoj, pod stropom ždi žarnica, da bi jo prižgal, na mizi leži papir, da bi zapisal nanj nekaj izgubljenih besed, ob zidu sloni postelj, da bi se ogrnil vanjo za to noč. O, le kar brez skrbi, nič hudega mi še ni nocoj.

Pa mi sredi poti zastane korak — na vsem lepem se domislim, kako tesno in smešno je, da vsak večer hodim v eno samo smer. Ah, moj Bog, s temi kamni, s temi hišami, s temi ulicami se pa res že kar čez mero poznam in za človeka vendar nikoli ni prav, da se s kom preveč spozna, zmirom bi moral bedeti samo, da ne bi ves njegov brezup pred kom prišel na dan. Zelo nespametno je res, da hodim vsak večer samo tod, saj je med hišami vendar še nekaj drugih cest, po eni ali drugi bi se gotovo dalo priti še kam drugam. In tako postanem sredi poti, ne na eno ne na drugo stran ne vem, sredi votlega časa visim kar tako.

Pa se domislim vasi, iz katere sem nekoč zdavnaj šel v svet, mati je stopila na prag za menoj in čakala, da bom še pomahal na ovinku, potem pa se je vrnila v kuhinjo, si z robom predpasnika otrla oči in trepetala v sanji, kako se bom morda še kedaj vrnil in kako bo morda še kedaj šla za menoj. Zdaj sem prehodil že mnogo poti, mnogokod sem prosil in iskal, izpočetka je še hodil z menoj, nazadnje pa je najbrž zablodil kje na teh večnih križpotjih in se je izgubil — nikjer ga ni, ki bi se lahko vrnil, ta človek, ki stoji zdaj tu in ga skelijo vse te stvari, je čisto od nekod drugod, mati ga s svojimi slepimi rokami najbrž ne bi mogla več prepoznati. Da, da, nikjer ga ni in nikjer ni, kamor bi lahko šla za njim. Zelo žalostno so

se zgodile vse reči, mati, nič drugega ni zdaj, kakor da lepo drug čez drugega napraviva križ.

In potem grem dalje po ulicah, najprej grem malo naravnost, potem grem malo na desno, spotoma pa še mislim kakšno majhno stvar. Ah, tu ni dobro, si mislim, ulice po mestu so vse tako tesno zazidane, cesta, po kateri sem šel z doma, pa je bila tako bela in široka in telegrafske žice so v vetru brnele ob nji.

Pa kaj bom samo tožil, si mislim čez malo, saj vendar vemo, kako je to: človek, ki je tako žalostno bogat, da je na vsem svetu doma, si pač samo kamen lahko izbere za vzglavje.

In tako se opolnoči po ulicah vračam domov.

L U Č V S O B I

L. M R Z E L

Ko sem prišel do parka, so mi zatvornice ležale čez pot in v tračnicah je iz daljave pritajeno odbijal vlak. Pa počakajmo malo, sem si tiho dejal in sem se z rokama oprl ob mrzli les. Po tirih je bila razlita bela mesečina — takele mesečine so človeku včasih kakor tuje sobe, po katerih je že kdaj čakal, da je prišlo, kar je moralo priti. Sicer pa, sem si mislil, kaj bom čakal, saj tudi jaz nimam nikogar, da bi me čakal, najlepše bi še bilo morda, da bi legel tjale in bi zaprl oči, dokler bi ne bilo vsega kraj. Narahlo sem se sklonil in sem stopil na progo, pa sem se spomnil, da nisem še materi odpisal na zadnje pismo, ah, da, doma mi na mizi leži razgrnjen beli papir — to se pa že spodobi otroku, sem si dejal, da svoji materi odpiše, kadar ga kaj vpraša. In tako sem stopil čez tir, in ko sem se spet sklonil in sem šel dalje po drevoredu, sem si mislil: sicer se pa tudi ne sme takole polegati po tračnicah, ta svet, na katerem smo, je tako daleč dober in lep, da si je človeku upal prepovedati preveliko mržnjo in zadnji obup, ne, človek ne sme svojega srca na vsem lepem pokladati pod kolesa lokomotiv in ne sme metati bomb. Šel sem po drevoredu in sem s prsti trepljal po prepereli ograji ob ribniku in skozi prazne krone kostanjev je mesec sijal name.

Ko sem prišel domov, je v sobi gorela luč; pozabili so jo pač utrniti za seboj, ko so mi bili prišli posteljo pripravljat, in zdaj je gorela tam in vse stvari po sobi so tiho dremale v tistem dobrem, lahkem spancu, s kakršnim spe otroci po takihle svetlih, pozabljenih sobah, iz katerih so matere šle iskat očetov po krčmah. Stoli, na katerih bi lahko kdo sedel — morda moja mati, ki bi me še enkrat prišla obiskat — postelja, v kateri bi lahko že kdo spal z mehкими, razpuščenimi kodri, miza, na katero bi mi lahko spet kdo prinesel

kakšno pismo od kod — saj človek nikoli ne ve, ali nima morda še koga kje — vse stvari so tiho ždele, trudne od ščemeče luči, in niti narahlo se niso zdrznile, ko sem prišel — najbrž so bile zadremale v žalostni misli, da sem se gotovo spet kje lahkomišelnostno zakesnil in da me še dolgo ne bo. Po vsej sobi je bilo razlito eno samo žalostno, vdano čakanje — o, moj Bog, tako je najbrž čakal svet, preden je človek prišel vanj, in tako bo čakal najbrž, kadar nas več ne bo. Sedel sem na rob postelje in sem si z rokama zakril obraz. Ne, ne, sem si tiho odgovarjal, saj ne bom nikoli storil tega, saj ne bom nikoli šel stran, nikoli več mi ne bo smelo to priti na misel, saj vem, človek pač nima pravice, da bi še kakšno kapljico žalosti prilival v obup, ki že kipi čez rob sveta.

In potem sem vstal, stopil sem čez sobo in sem utrnil luč. V temi je lahko človek čisto sredi stvari — kakor list, ki ga v jeseni veter zaziblje z drevesa, kakor misel, ki je kdo ni upal izreči, kakor pest teme sredi teme, ki bo morda kedaj še zadnji smisel vseh porazov in zmag, ki jih je človek nekoč bojeval za luč sveta.

In v temi se človek lahko vrže v blazine in čisto na skrivaj izjoče vso bolečino svojega srca.

S L O V O

L. M R Z E L

Nikar ne joči, dekle, sem ji dejal, ko je visela na težkih, s staro-davno umetno roko narezljanih vratih in so ji na sivem granitnem podboju nad glavo plesale štiri številke neke stare stare letnice. Ne bodi žalostna, sem ji dejal, glej, kako na široko je cesta odprta na to in na ono stran, nekega lepega dne bo gotovo še kdo prišel od kod in bo legel s teboj. Meni pa ni drugače, kakor da grem.

In sem počasi šel. V belo cesto pod menoj so se zdaj pa zdaj zarisavale temne, vegaste lise v oster pesek nadrobljenega laporja, v leščevju pod mostom je skozi tišino in samoto zamirajočega dneva splašen zafrfotal kraljiček, iznad smrek, ki so se vzpenjale v bregova obakraj moje poti, je tiho, kradoma padala name tema. Po hišah, do katerih sem prišel, so gorele prve petrolejke, za motnimi šipami nizkih, kvadratičnih okenc so plapolale tiste dobre, zamolklo rdeče svetlobe, kakršne so vstajale včasih iz lučk pod svetimi podobami pri nas doma in pri katerih smo si včasih otroci z zadržanim, pridušenim glasom pravili in verjeli najlepše, največje stvari tega sveta, kadar smo pozno v noč ostajali sami. Skozi odprta vrata so iz kadečih se kuhinj klicale matere, na sredi vasi so stali Kristusi in šopki suhih poljskih rož so jim razpadali pod križanimi nogami, na

dvoriščih za hišami so se dramili psi in so prihajali na cesto lajat za menoj. Nič ne lajajte, psi, sem tiho prosil v srcu, saj vem, nič drugega ni, kakor da grem.

In sem počasi šel. In ko so vse hiše ostale že daleč za menoj in sem bil že prav sredi noči, tako da mi je bilo skoraj enako daleč do vseh štirih koncev sveta, me je samota nenadoma nehala skeleti in neko silno, neznano pričakovanje se je zbudilo v meni: pričakovanje, da nimam ničesar več pričakovati, vera, da mi ni treba nobene vere več, upanje, da ni nobenega doma nikjer, ki bi mu lahko stopil čez prag, in nobenega cilja na koncu poti, ki bi ga še lahko dosegel. Samo cesta je vdano ležala pred menoj in dobro, mehko odzvanjala pod mojimi koraki, kakor je pač med poznimi popotniki navada, da se tiho, mehko drug z drugim menijo skozi noč.

In tako sem počasi šel.

O A N A T O L U F R A N C E U

J A N K O L A V R I N

I.

Velik del slave Anatola Francea ima vzrok v dejstvu, da je bil to navzlic svoji redki kulturi eden izmed najbolj dostopnih in udobnih avtorjev. Združeval je radovednost univerzalnega diletanta z ironijo duhovitega aristokrata, ki pa se je vendarle sklonil do vsakogar z vljudnostjo, ki je bila «predobro gojena, da bi se hotela poudarjati». Razpolagal je z obsežno vrsto opazovanj, tem in idej in jih je vse obravnaval s taktom blestečega causerja, ki ve, kje se mu je ustaviti, da ostane ljubeznivo zabaven in si pri tem ohrani ton svobodnega modernega duha. Tako so njegovi bralci lahko uživali zavest, da so v stiku s tem, kar je aktualno, ne da bi jih to stalo posebnega ali sploh kakega napora. Kajti Anatol France je bil zadnji, da bi jih bil vznemirjal z nazori in problemi, ki zahtevajo mnogo napora. To ne pomeni, da se je ogibal takih problemov. Nasprotno, njegove knjige jih vsebujejo vse polno; toda njihova vznemirljiva kakovost je navadno omiljena in razkrojena z njegovim humorjem, z njegovo veselo ironijo in z njegovo pravo francosko razumnostjo, zaradi katere same bi bil vreden naziva (Jules Lemaître): «l'extreme fleur du génie latin».

Vsak poizkus, opredeliti bistvo tega «génie latin», se mora izjaviti. Nemcu morda lahko pripisujemo več skrbnosti, več «solidnosti» nego Francozu. Pri tem se človek ne more ubraniti vtisa, da v Nemcu kot tak prevladuje intelekt nad inteligentnostjo, dočim se zdi razmerje pri Francozu obratno. Če Francoz več razume nego ve,

oziroma celo več nego si prizadeva vedeti, ve Nemec zelo često več nego je zmožen razumeti. Francoski genij si prizadeva napraviti najbolj zamotane stvari preveč preproste — in to celo tako, da je voljan temeljitost žrtvovati jasnosti. Nemškega duha pa ravno bolj privablja vse, kar je zamotano, «globoko» in iracionalno. V njegovi naravi je nagnjenje, komplicirati celo preproste stvari, približevati se življenju z zmedenimi teorijami, ali pa biti življenju nekoliko odtujen zaradi prevelikega učenja in znanja. Ta kult kvantitativnega znanja (ki se je izrazil tudi v pretiranem uvaževanju učenih naslovov in diplom) je napravil v zvezi z neko trdovratno «voljo do kulture» predvojne Nemce za najbolj izobraženi in najbolj enciklopedični narod na svetu. Zato je bilo naravno, da je marsikateri izmed njih istovetil kulturo z izobraženostjo in da je pozabil, da je kultura predvsem stvar kvalitete ne pa kvantitete; stvar «krvi», raznih nezavednih elementov in stremljenj, ki so se nakopičili v celotnem rasnem kolektivu.

Francozu so morda stvari kulture manj resne nego Nemcu. Toda dejstvo, da kot individuuum pripada bolj ustaljeni rasni kulturi, iz katere lahko črpa, celo ne da bi se tega zavedal, daje njegovi inteligentni «površnosti» več pobudnosti, več sugestivnosti in celo več zanesljivosti nego je ima težka nemška intelektualna resnoba. Živahni causeur je za Francoze prav tako tipičen kakor za Nemce profesorski rezoner. Nemška kultura je z vsemi svojimi ogromnimi možnostmi še vedno preveč v stadiju iskanja in vrenja. Francoska pa se zato zdi, da je izdelala že preveč dokončno veljavno obliko in slog. V tem je njena prednost kakor tudi njena nevarnost: nevarnost pretiranega «akademskega» tradicionalizma. Kajti čim popolnejša je dediščina preteklosti, tem lažje je podleči njenemu čaru in avtoriteti. Namestu da bi iskali, nasledniki rajši posnemajo, obujajo in občudujejo, dokler ne postane oblika važnejša od snovi in dokler življenjskega duha samega ne prežene elegantna duhovitost. Pri tem se seveda lahko zavedajo raznih notranjih «prepadov»; toda namestu da bi se ustavili in se brezuspešno trapili nad njimi, rajši rajajo mimo njih s tistim vedrim in vljudnim skepticizmom, ki je dosegel svoj višek v umetnosti Anatola Francea.

II.

Osupljivo raznoterost del Anatola Francea spajata v enoto dva faktorja. Eden je njegov slog, drugi njegov dostop k življenju. Glede prvega lahko ponovimo, kar je on sam rekel o Maupassantovem slogu (v *La vie littéraire* I.), namreč, da je imel «tri velike vrline francoskega pisatelja: najprej jasnost, potem še enkrat jasnost in končno jasnost». Naj je pisal o čemerkoli, povsod je ostal

Parnasovec do kraja: obvladan, umetno preprost in zadostno oddaljen od stvari, da si je lahko dovolil razkošje popolnega miru tudi sredi najbolj nasprotujočih si idej in življenjskih nazorov. Kar je splošno znano kot Franceov skepticizem, je v bistvu samo drugo ime za ono njegovo oddeljenost od predmeta, ki jo je smatral za neobhoden pogoj notranje svobode.

Ker je bil po naravi nasprotje doktrinarca, je priznaval relativnost stvari in idej kratkomalo zato, ker je smatral, da je za svobodnega duha edina častna orientacija. Zadošča, ako prelistate njegov *Le jardin d'Épîcure*, če se hočete preveriti ne le o njegovem odklanjanju tiranije zmot, marveč tudi vsake tiranije naloženih si ali prostovoljno izbranih «resnic». Neomajno prepričani apostoli takih resnic so se mu vedno dozdevali ali nedostatni glede intelektualne poštenosti ali pa omejeni, sami od sebe preslepljeni in nespametno samoljubni duhovi nižje vrste. Značaji, kakršen je Paphnutius (*Thais*) ali prav tako omejeni revolucionarni fanatik Evariste Gamelin (*Les dieux ont soif*), so mikali njegovo umetniško domišljijo prav zaradi tega, ker so popolno nasprotje njega samega. Kajti on sam je smatral vsako dogmatično prepričanje za prav tako nevarno notranji svobodi kakor nevednost. Iz tega razloga je tudi ostal skeptik in je dajal mnenjem prednost pred prepričanji, zlasti pred prepričanji omenjene vrste. Tako je bil sposoben gledati z neomajno nepristranostjo in strpnostjo celo prizore največjih miselnih in življenjskih nasprotij. Naslednje besede, ki jih govori ena izmed njegovih osebnosti (*Gallio v Sur la pierre blanche*), se lahko nanašajo nanj: «Če ne bi bil koncianten glede lastnih idej, če bi dajal kakemu sistemu izključno prednost, ne bi mogel več trpeti svobode slehernega mnenja; če bi razdril lastno miselno svobodo, je ne bi mogel več voljno trpeti pri drugih in zapravljal bi spoštovanje, ki sem ga dolžan sleherni doktrini, ki jo gradi in propoveduje iskren mož. Bogovi mi branijo, da bi moje mnenje tako prevladalo v meni, da bi izključeval vsako drugo in da bi izvajal absolutno nasilje nad drugimi duhovi.»

Umetnik te orientacije ima malo skupnosti z iskatelji, ki mučijo sami sebe, in z zoprnimi «svečeniki idealov». Naravneje je, da postane po svojem okusu eklektik in po svojih motivih hedonist. V A. Franceu nista ti dve potezi samo odvisni druga od druge, marveč sta logični posledici njegovega skepticizma. Kajti bil ni skeptik zato, da bi zanikal, marveč, da bi bil strpen, da bi priznaval in užival neizbežnost. Namestu da bi se bil mučil z nerazrešljivimi problemi, je sprejemal človeštvo in življenje taki, kakršni sta, in je skušal iz njiju napraviti, kar se je največ dalo, to se pravi, izvleči iz vsake stvari čim največ radosti: radosti, ki je nudila zadoščenje njego-

vemu razumu, njegovemu estetskemu instinktu kakor tudi njegovi čutnosti. Na ta način sta njegova polihistorska radovednost in širina njegovega zanimanja samo še stopnjevali in razširjali delokrog njegovega epikurskega uživanja. Zavzel je svoj prostor bolj zunaj resnice in zmote nego nad njima in je postal sofist čistih rok, ki je drsel celo preko najnevarnejših tem, doktrin in idej z lahkotnostjo elegantnega drsalca, vselej skrbno se ogibajoč lukenj v ledu. In kakor da bi se bil bal pesimizma, ki se navadno skriva za skeptičkim odnosom do življenja, je našel varstvo zoper njega pri svoji lastni ironiji. In ironija, razumevanje, ljubeznivost in dobrohoten prezir so tako prepleteni v njegovi naravi, da jih je često težko ločiti drug od drugega. Kaj more biti bolj dobrodušno ironičnega, nego so paradoksi, ki jih je dal govoriti svojim glasnikom — ljubeznivim sofistom Niciju, abbéju Coignardu in Bergeretu? In celo, kadar je prevladal v njem prezir do človeštva, ga je njegova kultiviranost obvarovala, da bi bil zamenjal svojo atiško sol z navadnejšim in bolj agresivnim (in baš zato manj ostrim) poprom kakega Bernarda Shawa. Njegov smeh je ostal človeški, kajti posmehujoč se človeštvu, je bil vedno voljan, smejati se tudi samemu sebi.

III.

Kot eklektik po božji volji se je A. France vdajal drugemu za drugim vsem nagnjenjem svoje mnogoobrazne osebnosti. Ker je bil preveč pasivnega «esteta», da bi bil gledal na kako stvar zelo resno, je ostal zabavajoči se gledalec, ki je dopuščal stvarjem, fantazijam, vtisom in idejam, da so ga preplavljale s svojo obilico. In sprejemal jih je v izobilju. Odtod raznolikost njegovega dela od *Jocaste et le chat maigre* do *L'île des Pingouins*; od *Thaïs* do *La pâtisserie de la reine Pédauque*, od *Pierre Nozière* do serij novel, pod skupnim naslovom «*L'histoire contemporaine*». Posebno so ga privlačevale tiste paradokсне snovi, ki so zahtevale tenak psihološki in dialektički takt, združen z ironično igrivostjo inteligence. Kaj more biti bolj paradokšno nego njegova *Thaïs*, kaj bolj igrivega nego njegov *L'île des Pingouins* ali *La révolte des anges*? Kot hedonist, oziroma celo kot svoboden uživalec v duhu in čutnosti, je posebno ljubil sofistično, veselo in uživaško 18. stoletje. Vse njegovo zanimanje za krščanstvo se je nanašalo manj na estetsko nego na uživaško stran te religije. Eden izmed njegovih pogostih izrekov pravi: «*la religion offre aux âmes voluptueuses une volupté de plus: la volupté de se perdre*». Ker je bil sam nesposoben, vdajati se tej *volupté*, ga je tem bolj zanimala in fascinirala. Po poročilih njegovih bližnjih (Paul

Gsell) je bil A. Francea privatni okus navzlic njegovemu ateizmu «bolj cerkven nego okus katerega koli drugega smrtnika». Poleg tega je bil navdušen zbiralec liturgiških predmetov.

Eklektičsko nagnjenje Anatola Francea se je resnično izrazilo v njegovi najmočnejši in morda edini strasti — v strasti do zbiranja. Bil je velik zbiralec, poznavalec in antikvar tudi glede pisateljstva. Težko bi bilo najti pisatelja njegovega reda, ki bi znal bolje porabiti dela drugih ljudi, zgodovine ter literarnih in zgodovinskih starin. Mesto da bi izumeval, je često samo parafraziral, spreminjal in «stiliziral» material, ki so mu ga posredovale stare literature, folklor, legende, pravljice in memoarji. Toda, dasi je jemal svoje stvari, kjerkoli jih je našel, jih je vendar pretvarjal v popolnoma svoje povesti, v povesti, ki jih lahko polno uživamo v *Le puis de Ste Claire*, *Les contes de Jacques Tournebrouche* itd. In niti podrobno učenjaško raziskavanje mu ni bilo tuje. Z *La vie de Jeanne d'Arc* se je ukvarjal kakih dvajset let. In uspeh je bil zelo vreden tega časa.

Zaradi svojih literarnih, zgodovinskih, filozofskih in antikvarskih interesov je bil Anatol France skoro nujno najbolj v svojem elementu v onih dveh literarnih oblikah, ki že po svoji naravi izživata eklektike; to sta: causerija in pastiče. Štirim knjigam njegove *La vie littéraire* na primer lahko da manjka globine in mestoma celo zanesljivosti, toda so čudovite causerije. In knjige, kakršne so *Les opinions de Jérôme Coignard* ali *Sur la pierre blanche*, so blesteči primeri pastiča, ki nadomešča organsko strukturo z umnim mehničnim ustrojem, ne da bi ugonobil njegovo zajemljivost in dražest. Te knjige tudi kažejo, kako je A. France umel svojo stvariteljsko moč v vseh njenih slabih trenutkih vzpodbadati z golimi intelektualnimi ali raznimi «knjižnimi» dražili zakasnelega humanista in antikvarja. K nesreči imajo tudi njegovi pogovori često nekaj preveč «knjižnega». Naj bodo še tako duhoviti, končno vendarle napravijo vtis, kakor da so preveč enolični ali vsaj brez zadostno poudarjenih osebnih razlik. Celó táko veledelo psihološke in umetniške spretnosti, kakršno je *Le lys rouge*, boleha zaradi tega, ker govore njegove osebnosti, kakor da recitirajo umno pisane vloge.

IV.

Pri vsem tem je A. France predvsem pripovedovalec, ki destilira svoja izkustva, vtise in ideje tako, da doseza zeleni umetniški učinek z najmanjšimi sredstvi. Njegova preprostost je preprostost kompliciranega modernega duha, ki je obvladal vso snov, ki jo ima na razpolago. Preprosta in naivna vnanjost mu prija tudi

kot prikrov za ironično želo ali za poanto, ki ni niči najmanj naivna. Konec njegovega «Le procureur de Judée» je na primer tem bolj mogočen zaradi dozdevno slučajnega kramljanja, ki privede do njega.

Toda navzlic svoji pretehtani spretnosti lahko vzbuja A. France vtis spontanske svežosti in celo otroškega duha. Knjige, v katerih popisuje svoje lastno detinstvo in mladost (*Livre de mon ami, Pierre Nozière, La vie en fleur* itd.), so obdržale vso dražest naravnosti in neposrednosti, čeprav so morale biti pisane s prav tako zavedno umetniško disciplino kakor njegovo drugo delo. Isto bi se lahko trdilo o *Les désires de Jules Servien* ali o *Le crime de Sylvestre Bonnard*. Zlasti kadar se ukvarja z otroki, ume biti A. France otroški, ne da bi bil otročji — kakovost, ki že sama zahteva mnogo razumnosti. Njegov «Dialog o pravljičah» očituje tenko razumevanje za otroško dušo, dočim je njegova «Čebela» (*L'abeille*) navzlic hladnosti dragocen donesek k mladinskim klasikom.

Kot psiholog je bolj subtilen nego globok. Zabavno paradokсна situacija ga bolj zanima nego razne «poslednje globine» človeške duše, Njegova psihološka finesa dosega višek v popisih ljubezni ali, bolj rečeno, sladostrastja, kajti A. France ju komaj kedaj loči. Drugače je najrajši predstavljal svoje osebe v živih dvodimenzionalnih likih (kakor spretno nametane figure kake nakitne stenske preproge), ali pa jih je označeval z izrazi diskusij in pogovorov. Po tem odtoku se je polagoma pričela uveljavljati neka nova in skoro nepričakovana njegova poteza, namreč njegova didaktična žila.

Ta žila stopa v ospredje v nekaterih izmed njegovih kesnejših del in to celo tako, da škoduje umetnosti. Njegov sicer tako prijetni glasnik, Bergeret (v seriji *L'histoire contemporaine*), postaja mestoma dobesedno dolgočasen, ne toliko zaradi svojih idej, kolikor zaradi neomajno didaktičnih komentarjev k vsaki malenkosti. Celó v pogovoru s psom (v *M. Bergeret à Paris*) odloži dolgo tirado o človečanski slabotnosti in jo zaključuje popolnoma resno z banalno resnico, kakršna je tale: «Ti ne veš (tirada je še vedno naslovljena psu), da je resnična moč v znanju in da se samo z znanjem narodi lahko povzpno do veličine. Ti ne veš, da tisto, kar tvori slavo narodov, ni brezčutno vpitje, ki se razlega na javnih krajih, marveč plemenita misel. Ti ne veš, da so tisti, ki so trpeli zapor, nasilje in pregnanstvo zaradi pravice, dejansko počastili svojo domovino. Ti tega ne veš.»

Kakor tudi se zde taka mesta malo podobna A. Franceu, so manj presenetljiva, če jih gledamo kot simptome neke dobe, v kateri je

skušal priti preko dilentantizma, sprejeti neko resnico ali vsaj boriti se zanjo. Toda v tem poizkusu je pokazal kakor svojo dobro voljo tako tudi svoje meje.

V.

Poglavitna omejenost A. Francea je bila v njegovem skepticizmu, ki je postal zanj prava epikurska «blazina dvomov». Kajti v bistvu je raziskaval življenje samo toliko, kolikor se je to zlagalo z njegovim notranjim udobjem. Kadar je zadel na kak resnično vznemirljiv nazor ali idejo, ga je naglo «sublimiral» s svojo umetnostjo, ali pa ga je prekoval v duhovit in frivolen paradoks. Zamenjujoč profinjeno sladostrastje s čutnostjo in polnost eksistence z eklektično raznoterostjo vtisov, občutkov in idej, je bil v nevarnosti, da bi lahko življenje samo spremenil v pisan pastiče ali posnetek brez resničnega središča. Sprejel je skepticizem kot varnostni ventil zoper dogmatsko otrplost misli in življenja, toda naredil je iz skepticizma samega dogmo, ki je ogrožala njegovo dejavno voljo. Koncem koncev je človek le toliko časa živ, dokler je dejaven; in to je mogoče samo z odvajanjem svoje celotne volje v neko določeno smer. Radikalni skepticizem mora ali zanikati vsako smer ali pa se ji vsaj izogibati. Skepticizem dela človeka svobodnega, toda ni ga na svetu težjega bremena, nego je svoboda brez smotra. Kakor je dejal Nietzsche, ni važno vprašanje «ali si svoboden?», marveč «kakšen smoter ima tvoja svoboda?». To pa nas privede do problema izbire, smeri in vrednote.

Anatol France se je zavedel nevarnosti take «svobode» šele tedaj, ko se ji je vdal do kraja. Šele v drugi polovici devetdesetih let je prav za prav pričel kazati voljo, da bi «izbral», da bi se dokopal do resnične vere v človečanstvo in da bi se celo bojeval za lepšo prihodnost. Pogumna vloga, ki jo je igral v Dreyfusovem procesu, je dobro znana. Kakor v krčevitem stremljenju po dejavnem žarišču se je oklepal drugega za drugim socializma ter gorečega patriotizma in je končno koketiral celo z boljševismom. V tej periodi je postal A. France tudi glasnejši, didaktičen in včasih celo napadalen. Toda prav ogromnost njegove inteligentnosti ga je morala v teh prizadevanjih nemalo ovirati. Dejstvo, da je omahoval med tolikimi «-izmi», je že samo dokaz, da se mu ni posrečilo, nadeti si neke vere, čeprav si je je še tako želel. Na vsak način pa je zvenel njegov glas bolj prepričevalno, dokler je bil brez prepričanja, nego tedaj, ko si ga je brezuspešno prizadeval priboriti.

Ena izmed najprikupnejših Franceovih osebnosti, Jérôme Coignard, je proglašal brezplodnost resnic, ki jih je odkril samo razum, in je dodal: «Kdor hoče človeštvu pomoči, mora odvreči mozeg kot oviro in se mora dvigniti na krilih entuziazma.» Toda takega

entuziazma ni bilo v A. Franceu. Bil je produkt prestare in morda preveč izkušene kulture, da bi ga mogel sprejeti z vso dušo. In tako je končno ostal samo skeptičen življenjski diletant in velik literat, čigar umetnost je pri vsem svojem čaru nekoliko hladna in statična. Nič čudnega, da se je marsikateri član mlajše generacije odvrnil od njega.

N O V O M E S T O

M I R A N J A R C

(Konec.)

III.

Na robu gozda sta se ustavila Bohorič in kmetiški fant, ki je vlekkel voziček z vrečo moke. Stala sta v soju tako močne mesečine, da je pokrajina kar bleščala. Na nasprotnem bregu je počivalo mesto s kapiteljsko cerkvijo, belo in čisto, spokojno, ko da ga je pričarala pesem iz pravljice. Šumenje reke v globini se je zlivalo s srebrnim bleščanjem, da se je zdelo, ko da šumi mesečina te čudovite majske noči, v kateri je spet oživel brezčasje veselja, pred katerim je vsa grozničava menjavost človeških dejanj neskončno neznatno igračkanje.

Bohorič je sedel na posekano deblo in se zazrl v daljavo.

«Mesečinska sonata», ga je prešinil spomin na Beethovna in ves vzhičen je vzkliknil: «Ali vidiš?»

Kmetiški fant se je vprašuje ozrl okrog sebe, nato pa se je sklonil nad vrečo in menil: «Samo, da srečno pripeljeva čez most. Da naju le ne bi ustavil kak orožnik. Zadnjič sem vozil v mesto, pa me je zalotil orožnik in mi vzel vrečo, pa še zapisal me je.»

«Saj, saj», je odvrnil Bohorič, ki je bil v mislih čisto drugje. Doma je široka soba, od žalosti in brezbesedja tako široka, da stene kar zebejo. Sredi sobe je velika miza, na njej gori sveča, ker petroleja že tedne in tedne ni mogoče dobiti, in pri mizi sedi uradniška družina in večerja kavo z žganci. In vse je laž: uradniški ponos, štirisobno stanovanje, ki samo zakrinkava bedo, idile iz Horacija in Schillerjeva poetika. Ogromna lepota take majske noči pa je vekovita. Legel bi na zemljo in vdihaval njen vonj, pil bi to božjo svetlobo, ki se je vanjo pretvoril čas. To je ostalo za vse dobe. Dokler bo živel človek, bo lila nanj milost v veseljstvu se pojavljajočega boga. Meseci so dnevi, tedni so ure in dnevi so minute. Prošlost se razpuhti pred enim samim trenutkom oživljajoče milosti. Zdaj je vse jasno, ali med ljudmi se jasnost skali. Če bi ležal tedne in mesece, v odmaknjenosti bi našel skrivnost lepega življenja. V samoti bo zagorela luč in vera v resnico te skrivnosti in njen plamen

ne bo ugasnil nikoli. In ljudje se bodo čudili ognju in začeli verovati. Jerman je zblaznel, ker ni ljubil zemlje. Vreča moke bi ga ozdravila. Iskanje kruha je najsvetejša pesem vseh časov. Čar romantike veje s takih nočnih poti. Osvoboditi se videza razmer, zaživeti znova in znova čisto nanovo. Nekje se je usmrtilo dekle, ker si ni moglo preskrbeti nove plesne obleke. Nekje je družinski oče ubil dva člana komisije, ki je prišla pregledovat njegovo stanovanje in zaplenila preveliko zalogo blaga. Nekje se je usmrtil vojak iz strahu pred strelskim jarkom. Zaradi varčevanja z električnim tokom so v mestih dovolili svetiti samo tri ure dnevno, zaradi pomanjkanja petroleja morajo zadoščati sveče, zaradi pomanjkanja sveč naj sveti bela noč. Obup do smrti, blaznost do razdivjanosti, prevrat do pokolja vsega človeštva. Čemu? Čemu? Vsi so samo žrtve videza. Zakon privzgojenih razmer — videz. Potreba udobnega naslanjača, sobotnih koncertov, mareličnega sladoleda — videz, videz. Dostojanstvo visokega uradnika, ki mora praznovati nedeljo z obilnim kosilom (jedilni list vsebuje vse izsledke in izkušnje najnovejše gastronomije) — videz. Zato, samo zato jokajo za prošlostjo, za obilno, sito prošlostjo debelega meščanskega samougodja. Izgubili so jo po slepi sili vojne, ki so jo sami priklicali. Naj pride diktator, ki bo za večne čase ugrabil človeštvu kvarni videz in rešil duha v vekovito čudenje nad neprestano novim. Jerman je sanjal o notranjosti, pa je zblaznel, ker ni iskal notranjosti v stvareh. Tesna sobica, ki jo osvetljuje brleča luč, skodelica kave, najcenejša cigareta — česa hočeš še! Vrzi se v stvari, kakor so in bodi ž njimi prijazen in tvoje bodo in ti boš v njih v ljubezni, s katero si jih sprejel. Vesoljstvo je tvoje, če hočeš. Milost prisije nate, ker je bog v stvareh in s teboj. Zorec — sanjski vitez v borbi za neko zgodovinsko svobodo, ki pa je ne prinese nobena druga država tega sveta, marveč samo živa ljubezen. Zvezati in pobiti vse take upornike, ki prinašajo človeštvu večno isto, staro suženjstvo samo pod novimi imeni. Zorec — kako daleč je že čas, ko je moral zamenjati romantično vlogo študentovskega zarotnika z vojaško suktnjo! Spomladi je odšel za Vrezcem, za Barbičem, za sto in sto drugimi, ali s smehom, da se povrne že čez nekaj mesecev v novo državo na ruševinah monarhije. Na šahovnici Evrope se majejo stari vladarji. Mrzlični trepet navdaja oba tabora, kajti čas nosi tisočero smrt. Kdo pa prinaša življenje? Čas? Občutenje časa, vera v čas — životarjenje sužnja, ki si ne more predstavljati življenja brez svoje hiše, brez cesarskih odlikovanj, brez vložne knjižice, brez cilindra in salonske obleke, brez vožnje v I. razredu brzovlaka, brez kuharice in dveh pomožnih služkinj in še brez stoterih stvari, ki jih lahko kupi z denarjem.

Zorec je popisal prve vtise pri vojakih: «... zdaj služim tujcu, ali navadil sem se rabiti orožje. To pride prav za pozneje. Razumeš, za P o z n e j e...»

Smejem se ti, mladi fant iz zgodovinske povesti, ne grem za teboj, ti ostaneš suženj vse žive dni. Moj Bog, čudovita je moja bela noč. Moja mesečinska sonata...

«Pojdeva?» je Bohoriča predramil kmetiški fant.

«Ne mudi se še. Na, kadi! Človeku se ne sme nikoli muditi, kadar ga zajame tako lepa noč. To je kakor sama božja večnost.»

Začudeno ga je fant pogledal in si prižgal cigareto.

«Zlata je vredna», je dejal in skrbno spravil ostale cigarete. «Kaj mislite, ali bomo še dolgo tako skrivaj kupčevali? Pravijo, da bo kmalu konec. Amerikanci, ti nas bodo... In tudi pravijo, da bo Avstrijec zapustil Nemce. Rus se je prvi naveličal, tam so s carjem kar na kratko napravili. Že takrat, ko sem bil pri vojakih, so govorili, da smo pred revolucijo. Kako to, da pošiljajo spet nove armade na fronto? Že otroke pošiljajo... Mene so odpustili, ker sem edini sin. Kaj pravite, ali bo res kaj z Jugoslavijo?»

«Bo. Seveda bo. Mora biti,» je dejal Bohorič, «a zato še vseeno ne bo več prejšnjih časov nazaj!»

«Zakaj ne?»

«Ker se ne smejo vrniti. Proti naturi bi bilo, da bi se življenje povračalo na isto. Človek mora drugače začeti živeti. Saj je že začel, saj sam vidiš. Ker nismo hoteli prostovoljno, nas je prisilila vojna. In če nas tudi ta vojna ne izmodri, bo morala priti še strašnejša...»

«Res je, vsem, ki imajo preveč, je treba vzeti.»

«Ne, nihče ne sme imeti. Še najmanjši ima preveč. Bogastvo take noči... že samo ta zmožnost, da slišiš peti noč...»

Fant mu ni odgovoril. V bližini so se začuli sumljivi koraki. Kmetič je naglo porinil voziček v grmovje in se okrenil v smer, odkoder je prihajal neznanec. Iz gozda je stopil majhen, širok mož s čepico na glavi, plašno ozirajoč se okrog sebe. Obotavlja se je približal čakajočima in pozdravil. Bil je ruski ujetnik.

«Ruski?» se je Bohorič zavzel in odzdravil v ruščini, kar je ujetnika tako vzradostilo, da ga je minil ves strah pred dnevno stražo, ki bi ga bila ustavila. Bohorič je ves iz sebe gledal tega brezdomca, ki so ga iztrgali nekje iz srede Sibirije in ga poslali na fronto razširjat carjevo slavo, braniti petrolejske vrelce in osvojevati carigradska vrata. Štiri dni pozneje je Bohorič že sedel med novimi prijatelji, s katerimi ga je seznanil bradati Pjotr. Takoj sta si bila domača. Ujetnik se mu je ponudil, da mu pripelje domov vrečo moke. Bohorič se je od voznika poslovil in dal voziček Rusu. Kaj!

Blagovestnik iz dežele Miškina in Aljoše, iz čudne ravnine, kjer se v krvi in angelski ljubezni odigravajo poročne skrivnosti med nebom in zemljo, ali si res izmed tistih? Pjotr pa ni poznal ne Miškina ne Aljoše, pač pa je vedel zelo čudne stvari o Bogu in o Jezusu in o proštem konju in o tovarišu Aleksjeju, ki kljub temu, da vsak večer čita sveto Pismo, uhaja k dekletom in kadi cigarete, in o tatarsko zvitem čarovniku Andreju, ki je že šestič ušel smrti.

Komaj pa sta s Pjotrom dospela do mostu, ju je ustavil orožnik. Vsa domiselnost in zgovornost okroglega Pjotra, ki ob tej uri ne bi smel pohajati po okolici, je samo še povečala orožnikovo pozornost. Bohorič pa je, zroč na srebrne valove reke, uspavan po svoji mesečinski sonati te noči, ki mu je po treh mesecih mrke samotnosti odprla lepoto pravega življenja in mu privedla na pot tega daljnega romarja, — Bohorič je odgovarjal tako brezbrizno, da je orožnik izgubil potrpljenje in zaplenil vso vrečo, ujetniku pa je velel, naj mu sledi. In kot da se ni zgodilo nič hudega, je Bohorič zrl za njima in se iz srca smejal, ko je opazoval to dvojico — dolgega orožnika in dobričino Pjotra, ki je kimaje in zgovorno vlekel za seboj otovorjeni voziček.

*

Kdo je domač človek? Oče, mati, bratje, sestre? Tudi ob doživljanje doma je zadelo Bohoričevo novo žarenje iz samotnih noči. Dom: mrzle stene, med katerimi vzdihujejo zaman po «lepi» prošlosti njegovi ljudje. Ali so res njegovi, se je rezko vprašal, ko ga od njih loči vse, prav vse in ga veže samo prisiljena skupnost nujnega sožitja.

Dva dni potem, ko se je vrnil domov brez moke (vpitje, jok, prepir), je doživel večer, ki je zasekal med njim in njegovim domom tako odtujenost, da se je v tisti uri za vedno osamosvojil in prenehal biti otrok, ki še vedno pogreša staršev. Takrat mu je umrl svet, ki je vanj vendarle še podzavestno veroval. Nemo so sedli k večerji (grenka kava s kruhom iz krompirjeve in kostanjeve moke). Pa bi lahko besede oživele mrzlo praznoto, v katero je dihal maj z vsem razkošjem kipeče razcvetelosti. Nič. Nič. Slepí obrazi, mrtve roke, mrki pogledi. Danijel je prvi zbudil besedo in iskal odmeva. Saj mora tako biti. Še hujše mora priti. Prostovoljno moramo spoznati in samo od sebe se bo odkrilo tisto veliko, neznano, ki je edina prava sreča v človeškem življenju. Blagovest pride, trajno bo ostala v srcih tistih, ki niso več sužnji mrkih sten, arovizacije, komisarjev in odredb. Vem za to blagovest. Ali človek se mora do kraja spremeniti. Dokler pa ostanemo . . . In strašno je govoril o prejšnjih rodovih, ki so živeli v animalski sitosti, samopašni in samogoltni . . .

Ni dokončal. Ali se mu je zmedlo? Ali se tako odvratno norčuje? Odmev: godrnjanje, ogorčenje, razdraženost, zgražanje. In tudi on je zavračal razdražen, češ, tudi njegovi domači so v vrsti tistih, ki jih je spoznal za tuje, za ujetnike meščanskega videza, za mrtve, ki ne pridejo nikoli do pravega življenja. Tudi oče njegov ga ne razume? Tedaj je bilo tudi očetovo spoštovanje duhovnega življenja samo prijetna zabava predvojnega meščana? Beseda se vname v besedi. Kdo pa si, ki očitaš? Ti? Sin! Ali se sin tako vede? Očetovsko pokroviteljstvo, očetovska nadvlada. Samoljubje starejših, ki so samo zato tako modri, ker so starejši. Jok matere za izgubljenim sinom, ki so ga pokvarile knjige in družba. Kdo pa je vzgojen, povejte mi vendar, mar tisti, ki pokorno laže kot so ga naučili? Ti nas boš učil, ti? Tu se vse neha. Ali je res zblaznel? Ne, to je zloba! Celo v domačem krogu ni več edinosti. Kaj je sploh domači krog? Domači krog, ki ga vlačijo kot relikvijo iz roda v rod, kakor domovino in državo in vzgojo in vero. Vojna je vse vzore razkrinkala. Nova vojna pa bo izrodke lenobnega životarjenja vseh teh rodov izžgala. Med štiri mrke stene, ki po njih begajo prestrašene sence, se lomijo jok, vpitje, kričanje. Odtod! Odtod! Težka roka trepeče užaljena, gnevna, in pade po mizi, da zaropočejo skodelice, ki se jih nihče več ne dotakne. Mlajši bratje in sestre se ozro v bežečega s čudno razprtimi, prosečimi očmi. Teman strah jih je prevzel. Kaj se je zgodilo? In nihče jim ne pove. Mati joče, oče razburjeno bega po sobi.

Komaj je Danijel stopil na cesto, ga je obšlo pomirjenje. Vest mu ni ničesar očitala. To je šele začetek. Povsod bom naletel na tak odpor, pa kaj zato. Z doma! Z doma! O, da bi se že osamosvojil! Gre v čudovito prednočje, ki se vlega na mesto. In prost je, neizmerno prost. Igrá se s spomini dogodkov, ki jih je komaj prebolel. Toliko, da ga pred nekaj meseci niso izključili iz šole. Tik pred maturo. Če bi zvedeli, da je vso noč popival, se mu ne bi tako hudo godilo. Miselni upor je predrznejše izzivanje. Zgodilo pa se je to:

Neko popoldne je prihitel k Bohoriču Zorec ves iz sebe in mu izročil zaboj knjig in dopisov. To je bil arhiv njihovega jugoslovanskega krožka, ki naj bi ga Bohorič skrnil, kajti šolska oblast je uvedla po stanovanjih članov preiskavo. Ogorčeni nad preiskavo, so dijaki izostali od pouka.

Drugi dan: grobna tišina v razredu. Razrednik ni sprejel nobene opravičbe. Nasršen je hodil po odru, odpiral in zapiral Platona in davil nemo jezo. Dijaki so se v napetem pričakovanju spogledovali, kaj se bo zgodilo. Tedaj se je nekdo iz neznanega vzroka zasmel. Razrednik — kot bi treščilo vanj. Ogenj mu je siknil iz oči, ves je

zardel v obraz in trepet mu je šel po vsem telesu. Tedaj se je vsulo na dijake, na te «eksemplarične izrodke razbrzdane mladine brez najprimitivnejšega čuta spoštljivosti, brez ubogljivosti» itd. — to je šlo v neskončnost. Platon in Tacit sta delala družbo v tem govoru o «oskrunjeni domovinski ljubezni», o «anarhizmu pokvarjenih», o «teptanju zakonov», brez katerih ne more obstajati človeška družba.

«Kakšnih zakonov neki?» je glasno vprašal Bohorič. «Saj vidimo, kam so privedli človeško družbo.»

«Takih zakonov ne priznavamo, zakonov, ki so pognali Evropo v kri in blato!» je zaklical in z neko predrzno prostodušnostjo pogledal profesorju v obraz. Ves razred je oledenel. Zorec je bil prepaden. V njem se je vzbudilo, kakor je pozneje pojasnjeval Bohoriču, «nenadno sočutje do tega sicer dobrega profesorja, ki je pač moral zaradi videza tako nastopiti. Saj vendar nismo hoteli žaliti njega, zakaj njega, ki je prav tako kot mi vsi žrtev vojne in se mora prav tako boriti za kruh iz kostanjeve moke in je prav tako Slovenec in se prav tako z bolestjo uklanja tujim predpisom...»

Vsega tega pa Bohorič v tistem trenutku ni čutil, bil je že visoko iznad obroča takih sočutij. Ko se je dvignil iz klopi in zaklical, se je razrednik za korak umaknil. Lice mu je posinjelo in moral se je oprijeti mize, da ne bi bil omahnil. V razredu je završalo. Vse je objel strah, kaj se bo zgodilo s profesorjem. Bohorič pa je še vedno stal in gledal brezbrizno. V teh sekundah nepopisne napetosti je imel prvič priliko, opazovati vladarjevo podobo na steni poleg črnega razpela. Vladar se mu je zdel podoben nekemu znanemu trgovskemu potniku, ki je veljal v mestu za «solidnega» človeka. Cesar pa bi moral tudi v izrazu razodevati nekaj velikega in močnega, ga je prešinilo, nekaj nečloveško silnega, kar mora izsevati tisti, kdor je središče velike države...

Tedaj ga je predramilo jecljanju nalikujoče vpitje profesorja, ki se je spet zavedel:

«Ali ste slišali? Kdor se strinja z Bohoričem, naj vstane!»

In vstal je Zorec.

Že je hotel profesor krikniti, ko so v dušecho tišino padle Zorčeve besede: «Ne, gospod profesor, mi vsi globoko obžalujemo, da se je tovariš Bohorič tako spozabil in vas prosimo, da njemu in nam odpuščate!»

Bohorič se je samo medlò nasmehnil.

«Ven!» je zakričal nad njim razrednik. Šele zdaj se je napetost polegla.

Ko je Bohorič zaprl za seboj vrata, je šele začutil, da so ga zapustile moči. Njegov podzavestni strah (kaj bo, ko zvedo doma o

tem, kaj bo z njegovo maturo, če ga izključijo), ga je napadel tako nenadoma in niti zavedel se ni teže vseh teh vprašanj. Od slabosti se je naslonil na ograjo pri stopnicah in ostal tako nekaj sekund. Potem se je splazil kot kaznjeneec in se vrnil domov po skrivnih potih za vrtovi.

Pa to je zanj že tako daleč, da že ni bilo več res. Mnogo je bilo treba preboleti, iz srca je bilo treba iztrgati marsikatero navezanost na človeške slabosti. Nabor, na katerega je bil pozvan njegov letnik, je bil pripravna prilika, da so profesorji milostno odpustili njemu, Zorcu in ostalim kaznen izključitve. Bohoriča je vojaška komisija spoznala za nesposobnega, Zorec in ž njim vred še pet sošolcev pa so morali že dva tedna pozneje zapustiti šolo in z vojno maturo v žepu odriniti k vojakom. Ko se je Zorec poslovil od profesorjev, mu je razrednik ves ganjen stisnil roke z besedami:

«Ostanite samozavestni kot doslej in nikjer ne pozabite, da ste Slovenec.» Ali je hotel razrednik tako popraviti svoje vedenje ob zadnjem dogodku, ali pa je bil že vplivan po vedno bolj zmagovitem prodiranju jugoslovanskega gibanja, ki se je naraslo v mogočen plaz, klubujoč vsaki vladi? Vsekakor je bil profesor dovolj drzen, da je izrekel ta poslovilni nasvet tako rekoč službeno, v prisotnosti samega ravnatelja, ki je odhajajočim, spoštljivo presunjen od čustev, položil na srce «naj bodo ponosni, da jih kliče država kot branilce, ki bodo tvegali tudi življenje za vero, dom, cesarja, in naš zavod se bo s ponosom spominjal svojih bivših gojencev, ki so se žrtvovali za presvetlo Avstrijo».

*

Svetovni dogodki, ki so o njih poročali dnevnikarji z močnimi, široko razprtimi črkami — ljudje so verjeli, pa spet dvomili, in spet upali (Wilson, Wilson, Wilson, usmili se nas!) —, dokler ni klic po prevratu, ki bi v trenutku razsekal s krvjo in s sovraštvom zlepljeno kepo davečega se človeštva, razplamenel vse sloje od najvišjih državnikov do najneznatnejšega državljana — svetovni dogodki so bili Bohoriču manj važni nego pogovori, ki so ga družili s četvorico ruskih ujetnikov, s katerimi se je večer za večerom shajal v pozabljenem skladišču na koncu mesta.

Čudovite so bile ure, ki jih je preživljal z ljudmi, ki niso bili še prav nič oslabljeni od evropske učenosti, preprosti in živahni kakor otroci, čudeči se in vzprejemljivi, v čustvih brez mejá, v razumu zagonetno menjajoči rahlost in zvitost, gorečo prešernost in mrko žalost, ti čudežni, vedno znova mladi ljudje, sveži v brezdomstvu, bratovski v domačinstvu, nomadski v vserezprostrtem pričakovanju apokaliptičnih dogodkov na zemlji. Začelo se je tako,

da je Bohorič čital odlomke iz Ruske hrestomatije. Kako je bil ves njihov, ko jim je v njihovem jeziku pel s Koljcovom o stepah in samotah, ko se je razžarjal z Lermontovim v uporništvu in z Gogoljem v čudaštvu Fantazij in Zgodb. Pa je vzel Pjotr v roke balalajko in začel s svojim močnim basom peti stare kozaške pesmi. Zamišljeni Aleksjej pa je odprl zamazano in raztrgano sveto Pismo in modroval o tem in onem svetu in o neskončno dolgi poti do božjega kraljestva.

Kadar bosta zbrana dva v Njegovem imenu, bo on tretji pri njih. Neka sveta tišina je objemala vse te različne ljudi, ki so se zbirali v sanji o kraljestvu bodočnosti. Nič ni bilo nemogočega. Silne podobe so se bežno razvijale pred duhovnimi očmi v onkraj zasanjanih ljudi. Stvari so postajale simboli in simboli podobe skrivnostnih sil, ki uravnavajo vesoljstvo. Sile v zemlji, v rastlinah, v živalih, v zvezdah, mesecu in solncu, sile, ki krožijo skozi človeka in ga vodijo k svetlobi in v temo. Hej, stari Pjotr, črnobradi, kaj nisi svetopisemski prorok, ki si se vrnil iz divjega pragozda (o, večna tajna Njega, ki so mu pokorni viharji in po čigar volji krožijo sonca!)? Pjotr čita in pokimava že ves v megli dima. In prišel bo čas, ko ne boš več poznal ne očeta, ne matere, ne bratov, ne sester, ne žene, ne svojih otrok. Pustil boš ženo, s katero si hodil pod sojem zvezd po začaranih vrtovih in gajih. Zaradi Večne Besede se boš odločil in šel sam ... Ta svet bo prešel. Svet nebotičnikov in strojnic in topov in aeroplanov in slavljeni imena bodo pozabljena kot vzdih vetra v goščavi, na veke pa bo ostal človek, ki sredi samotne planjave steza proseče roke pod zvezde in kliče milosti. Razprostira se žrelo vesoljne noči in popadale bodo zvezde in vdrugič bodo pomrli mrtvi in nihče jih ne bo obudil več. Strašni jezdecji jezdiijo od obzorja, vse bliže, vse bliže. Preplašena ljudstva že slišijo topot črnih konj iz žrela večnosti. In razmeglile se bodo meje, ki jih je iz železa in kamenja postavila v zemljo blodna in sovražna človeška roka brez božjega blagoslova. In osvobojena zemlja bo sprejela novo božjo besedo in jo vsrkala vase kot roža jutranjo zarjo.

Vse tišji postaja glas starega Pjotra, ki podremava ob knjigi in šepeče kakor iz sanj. Trudno se oglašča balalajka, za trenutek se vzpne Andrej v mogočen odjek, iztrgan iz pesmi, ki se gubi preko stepe v nepovrat, kjer se poljubljata nebo in zemlja.

Kdo so prijatelji? Sošolci? Ljudje, ki morajo biti skupaj v službi, v hiši?

Vzhicen se je Bohorič vračal od ujetnikov in prevzemal ga je občutek, da že davno živi daleč proč od tega mesteca in izven tega časa, ki mu je bil samo še mučen sen iz spomina. Živi ljudje okrog njega so se zanj pretvorili v težke nočne sence, ki se vlačijo vzdi-

hujoče in turobne po neskončnih rovih, priklenjeni na verigo nepremagane preteklosti. Nikoli se ne bodo odrešili... nihče jih ne bo odrešil, ker so zakrknjeni.

*

Še malo in takega poletja ne bo nikoli več nazaj v Evropo, poletja črnožoltih zastav, jugoslovanske opozicije v dunajskem parlamentu, pomirjevalne politike deželnega glavarja, vnetega delovanja dr. Steina. Novo poletje bo v znamenju novih imen in praporov in dr. Steina ne bo več zraven. Nesli ga bodo na pokopališče in o njem bodo pisali z največjim spoštovanjem in sožalja bodo izražali vdovi Steinovi, bodoči članici «Kola jugoslovanskih sester» in gospodični Nataši, ki se bo zaročila z mladim srbskim poročnikom.

Bridka je ločitev od tega mesteca, ki je vekovito v svoji tihi nespremenljivosti. Prebivalci se izselijo in priselijo, nekaj zastarelih izvesnih desk izmenjajo z novimi, nemške naslove uradov prebarvajo, namestu petrolejk bodo električne žarnice razsvetljevale stanovanja vekovitih meščanov. Tako mestece je podobno gradu, ki vpliva s svojo nevidno silo stoletij na sto in sto plemiških rodov, ki so bivali v njem. Ni ga, ki ne bi podlegel temu vplivu.

Po kapiteljskem marofu se bodo še vedno sprehajali mladi zaljubljeni pari, utrujeni uradniki, dijaki, ki napovedujejo vedno in povsod boj vsemu svetu, samo s to razliko, da bodo novi dijaki zamenjali boga in Verlainea z Nurmijem in nogometom, uradniki bodo s kronskimi pokojninami nadomestili izkaznice za moko, zaljubljenost mladih parov pa se bo odigravala na isti način.

In tudi je tako mesto podobno dragoceni spominski knjigi. Težek vonj spominov. Krka v mesečini... španski bezeg v maju... tihe ulice z vrtovi... Moraš se vdati čaru prividov, ki jih izpuhtevajo kraji davnih doživetij. Morda je res vse skupaj bil samo nepopisno lep privid, ki ga je razprostrlo mlado hrepenenje... Toda takega kraja ne moreš več obiti ravnodušno.

Ali mladi ljudje se ne mude ob spominskih knjigah. Proč, proč odtod. Vedno naprej, naprej...

Proč odtod (piše Bohorič v svoj dnevnik)! Včeraj sem dovršil maturo. Nič posebnega. Ne razumem, čemu bi naj bilo to dejstvo tako pomembno. Pač, morda za tiste, ki občudujejo družabni red. Po njihovi razdelitvi so usodni mejniki življenja: vstop v prvi razred ljudske šole, matura, univerza, vstop v službo, prvo napredovanje itd. Mislim, da takih ljudi ni več mnogo. Če pa so še, jim želim kar največ sreče v prestopanju takih mejnikov. Na njihovi ravnini nisem bil nikoli. Dve ravnini poznam. Na prvi si ogenj iz

ostrčja zemlje. S plameni se polaščaš življenja in nihče ne more ujeti tvoje oblike, ker ogenj nima oblike. Ali goriš, ali ugasneš, tretjega ni. Druga ravnina. Človek je okamenina. Valovi dnevnih dogodkov ga brusijo in stružijo noč in dan in v čim gladkejšo obliko ga ostružijo, tem zadovoljnejši bodo ljudje z njim. Tudi nas so stružili osem let Homer in gramatika, Horac in Platon in logika... Po maturi smo se uradno razslovili s šolo in vzgojitelji. Preprosta večerja, pa dovolj zabavna. Tu nam je bilo zdaj že vse dovoljeno, kar bi bilo še včeraj huda kršitev disciplinarnega reda. Človeške morale res ne bom nikoli doumel. To je večja skrivnost ko kvadratura kroga. V čem je ta skrivnost? Skrivnost je to: osem let poslušáš slavospeve družabnemu redu (idealizem, vzori, presvetle dinastije, človeška zgodovina je samo ponavljanje zgodbe o pridnem Janezku in porednem Mihcu), upiraš se tem slavospevom in tvoj upor je glas čiste vesti, a zaman, starši in šola se trudijo vse dotlej, dokler se ne ukloniš, tedaj pa... po maturi, pri skromni večerji: «No, kakšen poklic ste si izbrali?»

Dobrohotno si gladi sivo brado ravnatelj, porogljivo zvedavo se muzajo profesorji. In kot na povelje odgovori vseh pet abiturjentov: «Filozofijo!»

«Kaj? Kaj? Kaj?»

Profesorji se umikajo drug za drugim. Groza in osuplost. Sancta simplicitas! Leto 1918. pa filozofija. In prvi spregovori stari ravnatelj (Homers Odyssee, — Im V. Gesang kommt jene berühmte Stelle vor...). «Pamet, pamet, gospodje. Filozofija ne nese več. Proforski poklic — križ božji! Industrija, tehnika, gospodarstvo, amerikanizem, eksportna akademija — to je bodočnost! Železnice, pošta...» In siva brada se bistro smehlja, češ, ali ste še mladi. In profesorji kot v zboru: «Seveda, seveda.» Pametni bodite. Idealnost, to je samo še za otroke. In prej — osem let...

To je skrivnost, ki je ne bom nikoli doumel. Kvadratura kroga.

*

Pjotr, Alekszej, Andrej, Anton... zdravstvijte, zdravstvijte. Nikjer in nikoli več se ne bomo srečali. Ostalo bo samo še staro skladišče, kjer smo preživeli trideset večerov, kjer sem bil čist človek s čistimi ljudmi. Vse bo prešlo, ostal bo samo človek sredi vesoljne ravnine, proseče iztezajoč roke pod vseмир, hrepeneč po milosti božji.

Ves svet je kolodvorska čakalnica. Množice se tro in gneto. Zdaj, zdaj se bo zgodilo tisto, česar čakajo že štiri leta. Deset minut zamude... signali... reflektorji... še pet minut zamude... že omagujejo, se onesveščajo, ženi v naročju umre otrok, nekje je počilo iz

samokresa ... zmedeni se prerivajo ... že se sliši daljni ropot vedno bliže drvečega vlaka ... zdaj, zdaj ... samo še trenutek ... Štiri leta že čakajo tega trenutka ... Ves svet je kolodvorska čakalnica.

Narodno veče SHS v Švici. Cesarjev manifest. Prepozno, prepozno. Dogodki se prehitujejo z blazno brzino. Vrenje in kipenje kot pred štirimi leti. Ali je to nova pomlad Evrope?

*

Jesensko jutro. Bohorič sedi sam v kupeju vlaka, ki drevi proti Ljubljani. Ozira se po bežeči pokrajini. Trška gora se je že skrila. Griči, pobočja, polja in travniki pod Hmeljnikom (tod sva z Jermanom hodila, — ta najina Provenca iz Daudetjevih pisem). Snoči sem videl Natašo. Mimogrede. Uro pozneje sem sežgal dnevnik, ki sem ga pisal tri leta. Preteklost ne sme vezati. Izven časa, izven prostora leteča misel.

Bohorič se je kar nanaglo poslovil od Novega mesta. Zdaj se spominja zadnjih tednov, ki jih je preživel ob diletantskih predstavah v Narodnem domu. Vojaške bolnice že davno ni več. Vojaštvo je kar čez noč zapustilo mesto. Nekaj vznemirljivega izsevajo ljudje. Ali je to pričakovanje prevrata, ki ni več daleč? Po gledališkem odru spet stopajo Deseti brat, Legijonarji, Tihotapec ... Meščanske gospodične, odvetniški koncipijenti, obrtniki, abiturijenti ... To so že daljni odsevi Miru ... Miru ...

Po predstavah, ki se morajo sicer še vedno vršiti v korist Rdečega križa, domač ples in pitje. Tak bo tedaj mir. Ti tedni — pust intermezzo. Ali se bo spet pričelo tam, kjer se je nehalo julija tisočdevetstoštirinajstega? Leharjeve in Fallove operete? Čemu tedaj ta štiri leta? ... V letih 1918. do 1928. kroži Neptun v znamenju Leva. V tem času bo na našem planetu vse obvladala moda, borzijanstvo, bankarstvo, denarstvo ... čita Bohorič v tedniku.

Rekli mi bodo, da sem deseti brat brez cilja, brez pravega konca — se smehlja samemu sebi in se od časa do časa ozre v vrtečo se pokrajino gričev, dolinskih vasic, samotnih dreves, valovitih polj ... Kako lepa je ta zemlja!

Na postaji, kjer se križata dva vlaka. Potniki se vsipajo k okrepevalnici, raznašalec časopisov sklicuje fantastične vesti. Bohorič se naglo okrene. Kdo ga je poklical?

Na stopnicah vagona stoji mlad vojak.

«Vrezec!»

Čudno je tako srečanje dveh ljudi, ki ju je vezalo toliko skupnega življenja. Začudeno se gledata. Iščeta besede, ki bi prebrodila razdaljo dveh let. Pet minut stoji vlak.

«Glej, glej, Danijel, še v sanjah se te ne bi bil mislil tu. Ali bežiš? Tudi jaz bežim. Skoro bi pozabil. Pismo imam zate. Od Barbiča. Tik pred odhodom sem naletel nanj. Sama kost ga je in koža. Ali zlomilo ga ni. O Jermanu vse vem. Hudo je. Kaj hočeš? Nov čas potrebuje novih ljudi. Jermana bi zlomilo prej ali slej. Barbič pa se je rešil. Medicino se vpiše. Slovo je dal teorijam. Človeško telo je bolj oprijemljivo. Zdravil bo telesa. Saj veš, pesniki in verski proroki so doigrali. Preorijentacija je najnovejše geslo. In ti? Pa vseeno je bilo včasih lepo! Še veš, kako sem govoril o vsemoci idej, ki imajo napetost milijon voltov? Ampak tiste ideje ne bi sveta spreobrnilo. Nekoliko sem se moral korigirati. Pri vojakih sem dovršil vso visoko šolo, ki je potrebna za vstop v življenje. Odslej so moji klasiki vozni red, reklamne notice, propaganda, propaganda, propaganda. No, Danijel, kaj strmiš vame?»

«Vrezec, pa si res ti...»

«Tak kakor sem. Pomisli, seznanil sem se z nekim agentom velike tvrdke, ki misli tudi pri nas ustanoviti podružnice. Ogromen zaslužek, ti pravim. Po vojni bo trgovina kolosalno cvetela. Samo da pridem do denarja, vse drugo pride samo od sebe. Z denarjem ugled, z ugledom moč, če pa imaš moč, tedaj ti je vse pokorno. Tudi Zorec mi je pisal. Fant je pogodil čas, samo če bo znal iz svojega navdušenja skovati zase kapital, če ne, je bil samo romantik. Za romantike pa zdaj ne bo prostora, kje neki! Ljudje so bili v strelskih jarkih...»

Bohorič samo posluša. Kaj naj odvrne? Saj ni besede, ki bi prebrodila ta prepad. Signali parnih piščalk. Gneča potnikov. Vrezec je komaj še skočil v voz. Zamahmeta si z rokami in že se ne vidita več.

*

Vse mesto vihar. Ulice, prestrašene, da jih ne preplavi peneča se človeška reka, pojó in kričé, butajoč ob hiše, ki so odprle na stečaj vsa okna in vrata, okrašena z zastavicami in pisanimi trakovi, in tudi okna in vrata vpijejo. In od zidov in velikih trobojnic, ki se vijejo v vetru, se odbijajo in lovijo kriki nazaj v korakajoče množice in z vseh križišč in cest in tesni lijejo vedno novi in novi gosti dotoki ljudi brez konca in kraja, iz palač, iz hiš in vil, iz šol in uradov, iz vojašnic in ujetniških taborišč, meščani in meščanke, tuji in potniki, ujetniki ruski, srbski, italijanski, vojaki, gospodje, delavci, klateži, brezdomci, ženske, otroci...

Vse delo se je ustavilo. Vozovi, avtomobili, tramvaj stoje prazni, odmaknjeni v stran, da imajo dovolj prostora sklenjene vrste poče množice. Prej še tako mirni državljani, ki so se spoštljivo kla-

njali ukazom, odredbam in pravilnikom, so zdaj pijani silnega presenečenja in so zlití v valovih večnih brezdomcev, ki slavijo svoj veliki dan. Vojne je konec. Vojne je konec, konec, konec... Avstrija je mrtva. Cesar je odstopil.

Vzkliki Franciji, Angliji, Ameriki...

Gospodar teh trenutkov je množica, množica, ki se je leta in leta skrivala, je zdaj oživela in pogoltnila ves svet. Vse je samo množica. Preteklost — bodočnost: vse to — megla. Živ je samo trenutek, prav ta trenutek brezmiselne, divje radosti. In telesa bi plesala in rajala do onemoglosti, do popolnega uničenja spominov na leta mučeništva in groze.

Vso noč gore ulice v viharju veselja. Konec vojne. Konec Avstrije. Konec zakonov in ukazov. Gostilne, kavarne, krčme in kleti — vse šumno in hrupno, vse v lučih in v pesmih, vse ogromno plesišče oživiljenih mrličev. Tlak je pokrit z letaki, z raztrganimi časopisi, z odtrganimi in razbitimi nemškimi izvesnimi deskami. Mesto pleše vse do jutra. Bratijo se sosedje in prijatelji, znanci in neznanci, tujci in nasprotniki, vojaki in ujetniki. Vsako uro nove vesti. Množica hlasta po njih, govornica jih krvavo ožarja, vročična domišljija se jih strastno polašča. Vsaka beseda je resnica. Nezmisel je resnica. Laž je resnica. «Angleži v Ljubljani.» «Francoske čete se bližajo mestu.» «Razbiti polki premaganih držav beže s front in plenijo in požigajo.» Ure prepevanja, bleščobe in opojnosti. Plesoča večnost razosebljenja. Množice, množice, množice.

Moten svit predjutra. Šele zdaj se je Bohorič izločil iz valov in ostal sam. Kako je vse to lepo, divje lepo! čuvstvuje v sebi ob izginjajočem odmevanju teh ur, ko ga je v valu z valovi neslo v neznano. Stoji pred magistratom in gleda predse. Tu tišina. Iz daljave se še zdaj pa zdaj zasliši krik, ali pa žvižg jutranjega vlaka. Ta divja slast, biti v vrvenju tisočev in tisočev, ki so preplavili ves red! Gleda predse. Poleg sebe nenadoma ozre postopača. In že se pridruži tretji, četrti. Pristopi stara ženica, ki je morda na poti v cerkev. Že jih je deset, dvajset in vsi zro kot zamaknjeni. Kaj je? Na tlaku pred magistratom je razpostavljenih deset vreč. Stražnik jih čuva. «To je moka!», «Riž!», «Moka, moka!» Vsi šepčejo skrivnostno, kakor da se pred njimi odigrava čudež.

Vreče moke. Saj to je — m i r ; m i r , m i r !

Zdaj so se prepričali, da je res. Te vreče moke in riža so bolj plameneč in živ dokaz nego vsi brzojavi v posebnih izdajah in bolj kot ognjeni krik manifestacij. Stražnik se dobrohotno smehlja in jim pritrjuje.

In razhajajo se, ko da zapuščajo svetišče.

Bohorič zavije v tesno ulico z doživljajem v srcu, da se je razprostrla pred njim ogromnost svobodnega življenja. Morda res samo za te ure. Ali v teh prečudnih urah je njegova mesečinska sonata iz davne noči postala resnica za stotisoče. Bohorič odhaja. Kam? Kako bo odslej?

Pa to ni vprašanje v tej najsvetlejši minuti njegovega dosedanjega življenja.

G R O B L J U B E Z N I

STANO KOSOVEL

Prepeljal te bom tja na drugi breg
in te molče in tiho pokopal —
tako pokrije črno zemljo sneg.

Položil te bom v rezan mavzolej,
ki na otoku žalosti stoji
in ki v življenju mojem nima mej.

Vsak, dan ko padal mrak bo na pristan,
bom tja prihajal kakor tih menih
in molil, da bi tebi mir bil dan.

V nočeh jesenskih, ko vihar bo rjul,
izzival ladije na divji boj,
bom luč prižigal in ob tebi čul.

Tako bom stražil grob — ljubezni vrt
in mislil nate, ki ne vstaneš več,
in čakal, da še póme pride smrt.

S R E Č A N J E

STANO KOSOVEL

Prešlo je dolgih, dolgih dvánajst let,
v globoki strugi je odtekel čas,
obrazi novi so prišli na svet.

Spet sva se srečala. Kot nékdaj ti,
kot nékdaj morda sem se zdel i jaz.
Resnica pa drugače govori.

Teh dvánajst let razsajal je vihar
po mojem srcu in ga je razril,
teh dvánajst let je gorel v njem požar.

Ta leta čakal sem kot gladna zver
na tvoje srce in po tebi vpil
in te iskal, ne našel te nikjer...

S teboj morda še hujše je bilò.
Vrtinčil te življenja je vihar,
razbil ob skali in požrl na dno.

In zdaj sva srečala se zadnjikrat:
ti kakor mrtva, plavajoča stvar,
jaz kot brodnik, ki nosi v srcu hlad.

T E M P O . . . T E M P O . . .

B R A T K O K R E F T

Spominu zidarja-rojaka Januša Zvera.

Sobarica je pozvonila. «Gospod predsednik!» Pestotnik je skočil s postelje. Oblačenje mu ni nič kaj hitro šlo izpod rok. Čutil je ves čas, kako ga gleda in motri žena. Ponoči se mu je približala, a on jo je zavrnil. Zdajle se je domislil njenega sovražnega pogleda. Premaknila se je, da bi dala viden znak budnosti. Rada bi govorila. Pestotnik pa se ni zmenil. Oblekel je suknjo in zgrabil za kljuko.

«Še zbogom ne rečeš», je vrgla iz tople postelje za njim. On pa se ni obrnil več. Odhitel je po stopnicah na dvorišče, kjer ga je že čakal šofer z najmodernejšim Fiatom.

I.

«Dobro jutro, gospod predsednik!»

Pestotnik je nekaj zamrmral, sedel k volanu in pognal. Ustavil je avto pred hišo, kjer ga je že čakal dr. Baraga s sinom Fricom, montanistom ljubljanske univerze.

«Zakasnili bi se bil skoraj», je bolj v zadregi nejevolje in jutranjega nerazpoloženja rekel predsednik svojemu pravnemu svetovalcu dr. Baragi in bivšemu rezervnemu vojnemu avditorju avstrijske vojske, ki je v okupirani Srbiji obsodil dva seljaka na smrt, ker sta skrila žito pred avstrijsko vojsko. To je bila javna tajnost v mestu že od prevrata sem, toda pri oblastih se je vse lepo uredilo, zakaj preiskava je dognala, da je gospod doktor moral podpisati

obsodbo iz službenih ozirrov in dolžnosti, ki mu jih je v vojni dobi naložila okolica... 50.000 dinarjev je moral plačati za svojo rehabilitacijo...

Avto je drvel po gladko asfaltirani cesti, zavil okrog ogla in se tam srečal z drugim, v katerega sta pravkar vstopila kinematografski podjetnik Šubic in stari dr. Baraga, ki je stopal že v sedemdeseto leto. Kljub temu je bil še vedno čil in zdrav. Stara avstrijsko-slovenska korenina. Po prevratu so ga hitro upokojili zaradi njegovega prejšnjega Avstriji prezvestega službovanja. (Hrib se omaje in hrast...) Bil je okrajni glavar na Štajerskem in je spadal v takrat znano kategorijo nemško mislečih Kranjcev in Štajercev...

A vse to samo mimogrede. Zakaj oba avtomobila drvita s precejšnjo naglico in treba je vzdržati tempo.

II.

«Zakaj, hudiča, me zmerom muči s svojo prekleto ljubosumnostjo», je neprenehoma mislil gospod Pestotnik, predsednik delniške družbe «Premog».

«Neznosna je postala zadnje čase. Boji se, da jo goljufam in prisilim k ločitvi, toda na preži je kot divja mačka. Italijanska kri. Kdo ji le nosi pošto? Izve za vse moje lumparije v štirinajstih dneh. Ne vzdržim več doma. Stara se. Senilna postaja... v prehodni dobi je že. Histerija. Lase si je počrnila. Gotovo ima spet kako tajno razmerje, kot takrat, ko sem zalotil mladega Barago pri njej. Smrkavec! Pošteno klofuto je dobil. Za dva meseca je moral na počitnice. Zdaj se je vrnil.»

Neko neprijetno toploto je občutil po telesu ob misli, da sedi za njegovim hrbtom mladi Baraga, ki je pred dvema mesecema ljubil njegovo Emilijo in se grel v njegovi postelji. Zdelo se mu je, da prodirajo njegove mlade oči skozi njegov hrbet kot nož.

«Emilija je vrag. Že takrat v Trstu, ko sem jo snel v tistem baru, bi bil moral bolj paziti. Kako spretno je sesala denar iz častnikov! Kaj denar! Špijonka je bila, ki je vsak večer pela častnikom habsburški ‚Gott erhalte...‘ in vlekla iz njih vojaške tajnosti tako neprisiljeno in spretno, ko da prosi kavalirja za cigareto.»

Predsednik je bil nemiren. Avto je brzel v neenakomernem tempu. Šubic, ki je vozil za njim, se je jezil.

«Tempo, gospod predsednik!» je zakričal in se nato obrnil k Baragi: «Danes spet vozi vsak kilometer drugače.»

«Kam za vraga tako divjá?» je pomislil dr. Baraga jun., ki še ves čas ni spregovoril besede.

«Gotovo ga je ujezila Emilija! Odkar je zvedela, da dvori lepi Bredi v Begunjah, je ljubosumna kot Turek. Nalašč se je zato zad-

njič peljala z avtom v Begunje na sprehod, da pogleda in oceni tisto lepo Bredo, o kateri pravijo, da je zmešala predsedniku glavo. Seveda. Deset let mlajši je od Emilije. Toda ločiti se ne moreta. Tesno sta zvezana, tesneje nego vola, ki vlečeta voz. V času inflacije sta tihotapila vrednostne papirje, zlatnino in dragulje... ona je baje celo skrivala dragulje... hm... v najskrivnejšem kotičku svojega telesa! Emilija! Emilija! In ko smo skrahirali z banko ‚Jugoslavijo‘, je zvesto stala ob strani svojega soproga, katastrofalnega ravnatelja ‚Jugoslavije‘. Njegove krive transakcije so uspele... danes ima tri avtomobile, je predsednik delniške družbe «Premog», lep gradič je tudi njegov in uradna plača... talent, velik talent... Ampak Emilija ga drži v šahu. Marsikaj mora vedeti, zakaj Pestotnik se zviija zadnje čase kot zbesnela kača. Haha! Prav mu je! Dva meseca je že Breda v Begunjah. Po rudniškem ravnatelju ji pošilja posebne nagrade za nadurno delo... Hm, nadurno delo...»

Te misli so mu letele skozi glavo. Zato ni poslušal sina montanista, ki mu je ves čas razlagal, kako važen je tempo pri sportu.

Jutro se je zjasnilo.

Meglo so pustili za seboj. V daljavi so se svetili grebeni planin v svetli, rdeči zarji.

III.

Ravnatelj Koscheck jih je pričakoval pred pisarno. Pred vhodom v rov je stala peščica rudarjev, ki so čakali na izmeno šihta. «Kakšno je razpoloženje?»

«Saj veste, gospod predsednik: kot vedno ob redukcijah. Prepiri, denunciacije, tarnanje, tihe pretnje...»

Predsednik se je ozrl na blede obraze rudarjev. Pozdravili so ga, toda njih pozdravi so vzbudili v njem strah. Tiste oči, ki so zrle izpod globeli vanj... danes se jih je bal. Najrajši bi pognal avto in zdrvel naprej.

Tedaj je stopil iz vrst rudarjev delavec v slabi, raztrgani obleki in se približal avtomobilu. Z ostrim pogledom je premeril vse, ki so sedeli v njem.

«Kaj pa hočete, Tona? Saj sem vam rekel, da ni nič. Kdor hujška na štrajk, nima več mesta pri nas.»

Tako je rekel ravnatelj.

Predsednik je Tono dobro poznal. Vojak je bil pri isti četi kot on narednik. Že takrat je bil uporen in radi tega degradiran. Ob prevratu se je tolkel za slovensko Koroško. Zato je dobil službo pri družbi kot preddelavec. Dobro bi mu lahko bilo, celo nadzornik rudarjev bi bil postal, da se ni ob lanski redukciji uprl... Zavzel

se je za delavstvo in agitiral za strokovno organizacijo. Nevarnega duha je vnašal vanjo. Delavcem je mešal glave. In letos so ga pri zadnji redukciji odslovili in posrečilo se jim je, da so organizacijo stisnili ...

«Gospod predsednik, samo besedo, prosim ... ženo imam in tri otroke, četrti je na poti ... stradamo, prosim ...»

«Saj sem vam že povedal, dogovorite se z gospodom ravnateljem ...»

«Z njim se ni mogoče pogovoriti ...»

«Niste edini, Tona! Saj smo jih reducirati sto in so med njimi, ki so še v slabšem položaju. Nismo mi krivi. Kriza na svetovnih tržiščih. Angleški premog se uvaža, naš pa leži ...»

«... in mi kljub temu nimamo, s čim kuriti ...» je žalostno dostavil Tona.

«Gospod ravnatelj, zvečer na svidenje. In ne pozabite Brede ...»

«Ne bom.»

Avto je zabrnul in zdrčal po cesti navzgor.

Naproti je prihajalo mlado dekle v rdečem klobuku.

«Breda!»

Predsedniku je bilo toplo.

Dekle se je ustavilo ob cesti in pozdravilo.

«Na svidenje zvečer!» ji je vrgel predsednik v odzdrav.

Dvoje ljudi je zrlo za avtomobiloma.

Tona.

Breda.

Dvoje oči se je svetilo.

Ene v iztrpelem gnevu in v žalosti, druge v hrepenenju in tihi slutnji večera ...

IV.

Stari Baraga in Šubic sta čakala na preži.

«O, to so bili časi! Vsako leto sem se peljal na Dunaj. Večkrat in za več dni. Cesarski Dunaj, to je bilo mesto, ki mu ni bilo enakega v državi. Kaj Beograd, to ni nič. To je Balkan. Dunaj pa je bil kultura, cesarski Dunaj s Schönbrunnom. Da.»

Za trenutek je pomolčal.

«Karel je bil pijanec, Zita pa Italijanka, ki je samo intrigirala. Poglejte, še danes, kako spretno intrigira in spravlja Otona na ogrski prestol. Boste videli, Habsburžanov še ni konec ... Ko smo šli po smrti Franca Jožefa zastopniki vseh poglavarstev pozdravljat novega cesarja, sem bil tudi na dvornem plesu. Vsepovsod na mejah vojna, mrličji, ranjenci, glad, požari, na Dunaju pa se je vse svetilo v luči in izobilju. Toda Karlova poguba je bila, da je otvoril parla-

ment. Sama golazen se je privlekla noter in začela razjedati telo države... Stari Franc Jožef je bil dobra duša. Saj ste brali o njegovem razmerju do igralka Schrattove? ‚Slovenski narod‘ je še edini današnji list, ki prinese včasih kaj za nas. To pot, ob stoletnici rojstva Franca Jožefa, pa se je naravnost sijajno odrezal. Več nego teden dni je prinašal zanimive članke o cesarju, prestolonasledniku in tisti majerlinški aferi. Da. To je bila afera. Velika afera. Kron-princ se je ustrelil, je šlo od ust do ust. Od tistega samomora dalje se je začela tragedija Habsburžanov. Babe so vrag. Vsega so krive babe. Prekleta Vetsera! Jaz še vedno trdim, da je bila ogrska špijonka. Prav gotovo je ona zapeljala Rudolfa tako daleč, da je začel koketirati z Madžari. Banda!»

Kinopodjetnik Šubic je mirno poslušal Baragovo pripovedovanje. Zanimal se je za vse, ker Baraga je vedel mnogo, mnogo; okrajni glavar je bil. On, Šubic, je bil pod Avstrijo samo reven davčni uradnik. Šele med vojno si je opomogel. Bil je pri vojaški aprovizaciji in tam se je dalo zaslužiti... Odtlej tudi njegove zveze s Pestotnikom.

Vedno je sanjaril o visoki gospodi — no, prevrat, inflacija, razne špekulacije so tudi njemu počasi prinesle solidnega Forda.

«Ali ste slišali že tisto dogodivščino o kuharici in Francu Jožefu?»

In Baraga začne spet. Govori, govori — nenadoma ju prekine krik bližajočih se priganjačev.

«Pozor!»

Zgrabita za puške, se oddaljita drug od drugega in — bum — bum —

«Leži!»

Zajec. Oba sta streljala nanj. Iz neposredne bližine. Šibre so glavo razmrcvarile. Priganjač ga je vzel, vrgel na rame in šel.

Baraga pa je nadaljeval.

«In Franc Jožef je bil v samih spodnjih hlačah...»

Solnce se je nagibalo k zatonu.

V.

Opoldne je stopil Tona v oštarijo in si izprosil osminko žganja na upanje.

«Te ni sram, Tona? Ti piješ, doma pa žena stoka, otroci kriče od gladu...»

«Molči, kdo te je kaj vprašal!» je odgovoril mrko predse in vrgel še «uradniško vlačugo» za natararico.

Tona sedi, pije in misli.

Žena stoka, otroci kriče, kmalu bo zajokal četrti. Ponižal se je zjutraj. Šel je na težko pot in suženjsko je prosil ravnatelja, klečeplazil je celo pri predsedniku — prosil je, prosil — toda na tržiščih je kriza, vsepovsod je gospodarska kriza...

Anglija pritiska.

Amerika pritiska.

Vsi pritiskajo.

Sto jih že dva meseca ne dela.

Kjer ni dela, ni jela.

Samo otroci so in jezične, noseče žene. In redukcija, glad, beda, alkohol, prekletstvo.

«Če bi vsi stopili v red...»

Misli se mu kopljejo v žganju. Kot mlada, nedolžna dekleta se zibljejo v težki glavi.

«Kako lepo bi lahko bilo življenje... Pa ni. To je smrdljiva močvara. Krivi smo sami. Zakaj se ne držimo? Drug drugega izdaja, samo da bi si priboril prednost, da bi ne bil reducirán... Pravi ravnatelj, da bodo še redukcije...»

Izpil je.

Napotil se je po vasi.

«Na lov se je peljala gospoda. Ves dan love. Hm, pri njih ni redukcije. Pri njih so druga trpljenja, je dejal zadnjič kaplan. Izobilje tudi ni sreča, samo vera v onostranstvo je sreča...»

Njegove misli so se izgubile v ironijo in blasfemijo.

Ves popoldan je hodil po šumi.

Zvečer se je vrnil mrk in jezen. Otroci so se stisnili v kot. Hud je bil zadnje čase Tona.

«Ali bo očka tepel?»

Tako ga je boječe nagovoril najmlajši. Boječe, otroško, da so očetu skrivne solze zalile oči. Pa jih je zatajil.

«Ves dan se klatiš okrog ko stekel pes... otroci stradajo, jaz pa čakam ure... po žganju smrdiš... sam hudič me je zapeljal, ko sem te vzela...»

Žena joče. Ničesar več ne ve. Ne za sovraštvo, ne za ljubezen. Glad, beda bruhata besede iz nje.

Tona pa molči. Med obleko nekaj časa išče in ko najde, skrije v žep.

«Svinja pijana! Le ubij še koga!»

Žena sloni v kotu, otroci se stiskajo k njej in vsi buljijo v vrata, ki so se za očetom zaprla.

«Kar nase nameri najprej, pijanec!» sikne skozi okno, ko gre mimo. «Samo grozi s svojo smrtjo in straši...»

Toda še tisti trenutek ji je žal besede in zle misli. Saj Tona je prav tako nesrečen. Iz obupa pije, iz sovraštva, ki kipi v njem. Roke in noge so mu kakor v okovih.

«Tona, kam? ...»

Tona pa gre s povešeno glavo, ko da nese vso vas na svojem tilniku. Gre, gre v temno noč, po cesti gre, na polje zavije, skozi gozd med divjačino.

V zapuščeni, izposojeni baraki pa kleči troje otrok v cunjah, roke so sklenili predse in molijo ...

«Sveti angel, varuh moj,
bodi vedno ti z menoj,
stoj mi noč in dan na strani,
vsega hudega me brani ...»

«Amen!» zaključi trudno in že na pol speče mati.

Vse solze so izjokane, vse skrbi izživete. V kotu tiktaka stara ura. Šipa je razbita, kazalcev ni ... Ne minute ne ure ne kaže več. Topo tiktaka, časa pa ne pokaže nobenega več.

«Tona, moj Tona, kam si šel ...»

Spanec jo premaga.

VI.

(Po gozdu blodi človek.)

V gradiču je veselje, gramofon, petje, ples.

«Šampanjca!» zakriči predsednik in kuharica prinese šampanjca. Šubic intonira ...

«Kaj nam pa morejo, morejo ...
... če smo vesel' ...»

Breda sedi poleg predsednika in poje. Predsednik jo stiska k sebi, da se še staremu Baragi iskre oči.

«To je dekle — od hudiča!»

In v cigarinem dimu, ki ga spušča proti stropu, pleše nešteto golih Bred.

«Šampanjec jo bo vrgel!» so že ves večer govorili. In šampanjec jo je res vrgel. Predsednik jo je zgrabil za noge in postavil na mizo. Mladi Baraga je spustil gramofon in Breda je zaplesala. Kozarci so padali, se drobili, gospodje so ploskali, vpili.

«Donnerwetter, še Franc Jožef bi je bil vesel ...» sikne skozi zobe stari Baraga, toda Šubic ga ne posluša. Predsednik je treščil kupico po tleh ...

Onemogla se zruši na koncu Breda v njegovo naročje in zajoče.

«Gospodje, gospodje, jaz sem pijana ... jaz nič več ne vem ...»

In joče, joče ... gospodje pa jo prijetno tolažijo.

«Ne joči, Breda, ne joči!»

«Bojim se vas, gospodje... bojim, da mi boste kaj hudega storili...»

«Nič ne bo hudega, dekle, nič hudega!»

Vsi so jo tolažili, vsi so se pasli na njej. Ko pa se je je dotaknil Šubic, je vzplamtela.

«Izginite, vi, izginite, vas ne maram. Ko sem prišla k vam iskat službe, ste mi ponudili sebe... svinja... svinja... hoteli ste me — že takrat ste me hoteli — ne dotikajte se me — tukaj mi ne morete ničesar — Pestotnik je tu, ki vas lahko zdrobi z enim udarcem —»

In Breda kriči, kriči.

Obleka ji je ob bokih počila in kombineža in koža in svilene nogavice dražijo, dražijo... Grudi ji drhte, vino ji leži v želodcu kot svinec. Že se muči, že ji sili na dan, ko jo pograbi močni Pestotnik in zbeži z njo v kopalnico. Slede jima kot volkovi volku s plenom in divje se smejo, ko se ji v kopalnici izlije želodec.

Vsa mrtva, izmučena je, oči so na pol zaprte, le usta tiho stočejo. Pestotnik jo sleče in kuharica jo okoplje.

(Po gozdu blodi človek.)

Počasi se izgubijo spat.

Breda, vsa trudna zaspi in ko začuti naenkrat v temi toplo, težko telo predsednikovo poleg sebe, se ga oklene in se v njem izgubi...

VII.

Nihče ni slišal strela, toda zjutraj je našla kuharica na pragu slabo oblečenega človeka s prestreljeno glavo.

Vse je bilo v hipu na nogah. Le predsednika in Brede ni nihče hotel zbuditi.

«Tona je, Tona! Iz protesta!»

Ravnatelj ga je takoj spoznal.

Šofer se je peljal po orožnike.

«Samomor!»

In ko ga je videla še Breda, ni mogla razumeti, zakaj je blodil tako daleč skozi gozd pred gradič, zakaj se je prav tu ustrelil... Groza jo je bila. Tudi ostali so kazali pomembne obraze, vendar...

Prepustili so vse ravnatelju Koschecku. On je imel že prakso. Mnogo rudarjev se je v obupu že obesilo ali ustrelilo. Vsako leto se zgodi kaj takega. Nič posebnega. Saj je tako preveč ljudi na svetu. Gošpod ravnatelj ima že prakso.

In kmalu nato drvita spet Fiat in Ford nazaj. Jutro je hladno. Bredo mrazi poleg predsednika.

«Kaj poreče oče, kaj mati?... Nič. Oče še za tobak nima. Invalid. Roka je suha in desna noga se mu pri kolenu končava... Nič ne

bosta rekla. Molčala bosta, ko bo vrgla tiste stotake na mizo... V ročno torbico jih je skril. Tako, da niti videla ni. Pestotnik je kavalir...»

Ustavijo se pred rudniško pisarno.

Breda izstopi.

«Klanjam se, gospod predsednik!»

Pestotnik je spet predsednik in Breda samo tipkarica.

Fiat in Ford drvita naprej.

Dr. Baraga jun. misli na notico, ki jo bo dal zvečer v list o samomoru delavca Toneta.

S A M O M O R   N E S R E Č N E Ž A

Težko je življenje naših rudarjev... Kriza v industriji zahteva številne redukcije itd. itd. Treba je, da se vlada pobriga za ureditev internacionalnih odnošajev... zakaj razmere so tako nezdrave... ker dela angleški premog, ki je mnogo slabši od našega, nepotrebno konkurenco. Itd. Itd. Itd.

Vsi so slabo naspani. Najbolj gospod predsednik.

«Preglejte takoj jutranja poročila. Ako so cene spet padle in ni nobenih naročil, javite Koschecku, da reducira novih petdeset... Uredite vse sami!»

To so predsednikova naročila.

Hladno se poslove med seboj. Vsi se zahvalijo za prijeten lov in pogostitev pri gospodu predsedniku... On pa naravnost v spalnico.

Ženina postelja je bila še odkrita. Odvratna mu je bila.

«Kolikokrat sem že dejal, da bi bilo bolje, če bi si uredila povsem moderno zakonsko stanovanje. Vsak ima svojo sobo, široko posteljo...»

Nejevoljen je in ne odgovori, ko vstopi Emilija in ga vpraša, ali želi zajtrk.

«Pa nič!»

Zaloputne vrata in gre.

Pestotnik pa se zavije v odejo in prijetno mu je v sveži postelji.

Samo spanja si želi. Nič drugega. Spati, spati, spati... Tako je truden.

Nadstropje pod njim pa preklinja dr. Baraga, pravni svetovalec delniške družbe. Tudi on je zaspan, a ne more še v posteljo.

Časopisi javljajo nove tone angleškega premoga.

«Gospodična, pokličite takoj Begunje. Hitro! Hitro!»

Čez nekaj časa pozvoni telefon.

«Halo, tukaj 'Premog' — dr. Baraga — gospod ravnatelj — odpustite takoj še petdeset delavcev... kako se počuti Breda...»

dobro? ... ali ni preveč zaspana ... recite, da jo pozdravljam ... Angleži so hudiči ... Mislim pa, da ne bo dolgo ... Predsednik je šel spat ... utrujenost — razumljivo ... tudi jaz pojdem — Ali so Tono že spravili v mrtvašnico ... dobro, dobro ... na svidenje ...»

Dr. Baraga odide.

Gospodična tipka.

Breda v Begunjah je trudna.

Ravnatelj Koscheck sestavlja listo petdesetih delavcev, ki delajo pravkar zadnji šiht.

Solnce prijetno sije.

Šoferja osnažita Fiata in Forda.

V Begunjah vpije troje otrok in noseča žena ob mrtvem truplu samomorilca, ki je šel pred gospodov prag in mislil mogoče, da bo ustavil čas, če si požene kroglo v glavo ...

Nič.

Solnce sije.

Zemlja se suče.

Predsednik spi in če bo jutri dobre volje, bo ravnatelj izplačal 300 Din Tonijevi vdovi ... Odpravnina za moža, da se ne bo reklo, da d. d. «Premog» ni solidno podjetje.

Zvečer bo novih petdeset na cesti.

Vse gre po redu ...

Tempo.

Tempo.

V Indiji krvavi boji.

Gandhi interniran.

Angleški premog.

Kriza v industriji.

Tempo ... tempo ... tempo ...

V mrtvašnici v Begunjah pa leži mrlič. Samo on stoji in se ne premakne.

Nikoli več ...

Ob njem stoje mrki obrazi in med njimi se stiskajo pesti.

Sto devet in štirideset.

Tempo — tempo.

«Tona, nisi storil prav..., Ti si šel, mi ostanemo, moramo ostati...»

Tako govori pri njegovem pogrebu Franc, rudar, ki mu je pred tednom umrla šestdesetletna mati, ker ni več prenesla prežganjke.

Franc drži in Jože drži in Lojze.

In še drugi bodo držali.

Tempo, tempo — — —

O TIPU NAŠEGA MESTA NA POMOLU

ŠTUDIJA H KRAJEVNI LEGI VEČINE NAŠIH
MALIH MEST — JOŽE RUŠ (Konec.)

Topologija mesta na pomolu. Kako majhnega obsega je lahko staro mesto na pomolu, je razvidno posebno iz števila hiš, ki stojijo na njem. V tem oziru je poučen pogled na spodnjo tabelo iz statistike leta 1910., ki nam za sedmero naših mest še razlikuje mesto od predmestij.

	Mesto šteje:		Predmestja:	
	hiš	prebiv.	hiš	prebiv.
Radovljica	44	525	71	455
Ormož	62	456	79	477
Loka	124	1228	128	985
Kranj	176	1595	145	2246
Velikovec	158	1448	45	580
Radgona	254	2650	50	418
Brežice	109	1119	19	150

Na tesnih, planih površinah pomolov je prostora komaj za široki mestni trg in še za eno ali dve vzporedni ulici hiš; v Kranju in Črnomlju sta bili mogoči po dve, v Brežicah, Kostanjevici, Metliki in Radovljici le po ena stranska ulica.

Prostor je bil posebno tesen do konca 18. stoletja, dokler je stal zaradi večje varnosti na strmih robovih pomola še debel in visok zid s stolpi in vratmi. Umetno najbolj in najdalje utrjevano naše mesto je bila otoška Radgona, saj je bila poleg Karlovca na hrvaškem jugu glavna obrambna trdnjava, oziroma operacijska baza v bojih s Turki; njena utrjenost nam je ohranjena do tolike mere kakor pri nobenem drugem mestu. Drugod, n. pr. pri zahodni vrsti hiš «Spodnjega trga» v Metliki ali pa pri vzhodni vrsti hiš Brežic in še marsikje, je mogoče videti, kako sta nazidani na nekdanje debelo mestno obzidje. Številni mestni stolpi so danes deloma spremenjeni v stanovanjske hiše, od utrjenih vhodov v mesta (stolp z vrati) pa se nam je ohranil deloma samo eden, namreč v Loki.

Vsako mesto je imelo navadno po dvoje vrat, ena na kopnem, druga na vodnem koncu podolžne osi mestnega pomola, imenovala so se v večini mest «gornja», oziroma «spodnja» ali tudi «vodna» vrata. Od nekdanjih mestnih vrat, oziroma z mostu, drži še danes skozi mesto glavna prometna cesta. Ta cesta je v nekaterih mestih vseskozi približno enako široka (Brežice), pri večini mest pa je «trg» vidneje označen na ta način, da se na neko dolžino na

gloma razširja in spet zožuje, tako da nastane širok, bolj ali manj pravilen pravokotnik. Takšen je trg v Kranju, Loki, Radovljici, Novem mestu in drugod. Vendar se danes v Kranju glavna cesta izogiba mestu že izpred vrat in ga obide v položnejšem klancu do mostu; s tem je trg razbremenjen in prihranjen zgolj za tržne dneve in sejme. Slično je pri Radgoni speljana tovorna cesta z mostu po glasiji nekdanje trdnjave, torej v velikem loku okoli mesta.

Izredno zanimiva stvar pa je v Radgoni lega njenega «trga». Ta namreč ne leži v smeri današnje glavne ceste skozi mesto (Dolga ulica) od juga proti severu, ampak ima smer od SW proti NE in kaže torej preko Potrne naravnost proti našemu Prekmurju. V trgu smemo slutiti kos stare «ptujske ceste», po kateri se je v srednjem veku pomikal pretežni del trgovinskega tranzita iz Ogrske proti Benetkam in Trstu. Doba ogrskih homatij in turškega gospodovanja na Ogrskem pa je bila vzrok, da je postala ta smer zaradi varnosti mesta nezaželeno, zato jo je človek ob utrjevanju mesta prekinil in zazidal.

Ustanovitev mestnega trga sega v dobo prvih začetkov vsakega mesta. Le dobro premišljena volja človekova je mogla na tesnem prostoru načrtati njegove široke obrise in mu jih potem sredi vroče borbe za stavbni prostor obvarovati vseskozi do današnjega dne. S tem prostorom za tržišče so bile dane najprimitivnejše možnosti meščanskega gospodarstva, z njega, oziroma v smeri k njemu so bili sproženi prvi početki trgovinskega prometovanja.

Poleg trga sta zasegla največ razpoložljivega prostora grad in cerkev, ker sta si od nekdanj delila glavno besedo med meščani. Najimpozantnejše in najprostranejše stavbe vsakega mesta so torej grad, cerkve in samostani. Za marsikateri samostan iz 17. stoletja pa znotraj mestnega obzidja že ni bilo več prostora, tako da so zgrajeni tik pred gornjimi mestnimi vrati. Frančiškanska samostana v Novem mestu in Brežicah in ženski v Loki obstoje še danes. Izmed kapucinskih kloštrov v Radgoni in Loki ima kapucince samo še Loka, nekdanja kapucinska poslopja v Novem mestu in Kranju pa služijo javnim uradom.

Kar se tiče gradov, je le redko katero naših mest brez njega. Metlika, Črnomelj in Kočevje imajo gradove ob najmanj zavarovanem vhodu na pomol. Brežiški grad stoji na najbolj trdnem koncu mesta nad Savo, ormoški grad pa straži nad vzhodno ježo mestnega pomola. Gradova v Loki (danes del ženskega samostana) in Kranju (glavarstvo) ovladujeta vsak svoje mostišče. V Radovljici je cerkev starejša od sedanjega gradu, zato stoji na koncu pomola, prvotno je stal grad menda na Gradišču (pokopa-

lišču). Tudi v Novem mestu vlada s svoje vzvišene točke kapiteljska cerkev. V Metliki in Črnomlju nastopa poleg deželno knežjega gradu tudi še komenda, v Novem mestu «križatija» nemškega viteškega reda, ki mu je bilo poverjeno čuvanje državnih mej v Beli krajini in na Doljanskem (Ormož).

Na ostalih tleh mestnih pomolov so imeli meščani in imajo še danes po večini prostora samo za stanovanjske hiše in za trgovinsko in uradno poslovanje. V 17. stoletju, kakor rečeno, znotraj obzidja že ni bilo praznih večjih ploskev, za stavbno podjetnost malega meščana pa je bilo še v vsem 18. stoletju dovolj prostora. Vendar se nam kaže zadrega za stavbišča še danes marsikje v obliki ozkih hišnih front na tri ali celo samo dvoje oken. Spričo tega je razumljivo, da je zazidanost mestnih pomolov precej gosta, strnjena in da je morala seči posebno na obeh straneh širokega trga v višja nadstropja.

P r e d m e s t j e i n m e s t o. Dol in voda sta ločila meščansko nastrojeno naselje sosednje vasi, ki je stala docela v znamenju kmetijskega gospodarstva. Kjerkoli sega mejna črta na nasprotno stran rečnega korita, oziroma dola (Gorenja Sava pri Kranju, Kandija pri Novem mestu), tam se je taka korektura mej izvršila šele v novejšem času pod pritiskom spremenjenega prometno-geografskega razmerja, ki se ga bomo dotaknili niže.

Zemljišče kmetijskega udejstvovanja samih meščanov se razprostira po okolici kopne strani pomola. Pomanjkanje prostora v samem mestu in lega kmetijskega zemljišča pa sta bila vzrok, da si je mestni kmetovalec postavil svoja gospodarska poslopja tik pred gornjimi vrati. To so tako imenovane pristave, ki jih opazujemo vkljub delnim spremembam najnovejše dobe še danes pred vsakim mestom.

Pri večini mest je postal prostor znotraj obzidja sčasoma pretesen tudi za sama stanovališča. Nastopila je potreba, da se mesto širi izven obzidja. To se je zgodilo v varnejših časih 17. in 18. stoletja: naša mala mesta so začela dobivati predmestja kot del meščanskega naselja.

Kranj in Loka sta imela za svoj razmah prostora predvsem na brežinah pod obzidjem, tako da je njuna zazidanost segla z diluvijalnih polic pri Kranju do same Save (most), pri Loki pa do Sore in Sorice. Njuno širjenje med pristave po gladkem, ravnem zemljišču izpred gornjih vrat spada bolj v novejše čase mestnega razvoja, dočim se naselja na nasprotni strani dola Kokre pri Kranju vaškega značaja še danes niso otresla.

Za Kranj in Loko so nam na razpolago številke po mestnih delih za dolgo razdobje od 1817 do 1910. V tej dobi je število prebivalstva znotraj bivšega mestnega obzidja narastlo v Loki

za 14,5 %, a v Kranju za 25,5 %. Število hiš se je v Loki znižalo za dve, v Kranju za deset števil, pač zaradi tega, ker se danes po več tesnih hiš prezidava v eno. Neprimerno večji je porast njunih predmestij: v štirih predmestjih Loke se je število prebivalstva dvignilo za 55,5 %, pri Kranju pa kar za 225,6 %, a hiš je prirastlo 22, oziroma 45. Predmestja dobivajo čedalje večjo nadmoč v pogledu populacije, nasprotno pa postaja staro mestno jedro v vedno večji meri poslovna četrt mesta. To je pojav, ki ga najdemo pri vsakem velikem mestu, n. pr. pri Ljubljani, izraženega posebno jasno.

Na izdanih rekah ležeča mesta našega juga, Novo mesto, Črnomelj in Metlika, do vode nimajo tako položnih pobočij. Njihove zazidane ploskve so do rečne gladine tako strmo odrezane, da ne nudijo po bregu nobenih stavbišč; kratke, strme ulice do nekdanjih mostov so zato edine, ki segajo do rek. Glavni prostor za širjenje takšnega mesta leži torej pred gornjimi mestnimi vrati. Tako se je razvila Metlika po valovitih tleh proti severu do pod strme, vinorodne Veselice (220 m) in dobila poleg Spodnjega trga še Gornji trg in od državne ceste rabljene Drage. Črnomeljska predmestja, Pred mostom, Skednji, Krština, Kolnik in Grič so se razprostrla izpred nekdanjih vrat v obliki pahljače ob treh cestah. Predmestja ostalih mest ležijo na gladkejšem zemljišču, vendar pa tako, da so njihovi pomoli nekoliko globlje, nižje kakor ostala okolica in se ceste do njih spuščajo v lahnih klancih navzdol.

Iz tabele na str. 739. je razvidno, da so nekatera predmestja še danes zelo majhna. Pri teh mestih leži predmestno naselje po večini izven mej mestne občine. Tako stoji poleg Velikovca okoli najstarejše cerkve vas Šentrupert, mali Radovljici pa je zrastel «Predtrg» na drugi strani plitvega Dola. Pri plitvo ležeči radgonski trdnjavi je človek zaradi večje varnosti odstranil izpred obzidja in jarkov vsa predmestna stanovališča, dovolil jih je šele ob Muri (Mitterling), dalje na nekdanjem murskem osredku (Spodnji Grijes) in v znožju gradu Gornje Radgone (Gornji Grijes). Oba Grijesa in grad (265 m) sestavljajo danes samostojen trg Gornjo Radgono (1910: 87 hiš, 627 prebivalcev), stržen v ravnanje Mure pa deli ne samo mesto od trga, temveč tudi Avstrijo od Jugoslavije.

Za Novo mesto v tem oziru nimamo natančnih števil. Vendar smemo poudariti, da je primeroma malo predmestja zrastle pred gornjimi vrati iz enostavnega vzroka, ker je nudil njegov mestni pomol zadosti prostora za razmah gradbene podjetnosti do nedavnih časov. Novo mesto šteje namreč preko 15 ulic in trgov, v tem omrežju pa je stalo že l. 1792. šest cerkva in 268 poslopij;

vrhu tega leži poleg marsikatere «meške» hiše večji ali manjši vrt prijetnega zelenja, kar je sicer pri večini naših mestec velika redkost. Tudi Kočevje ima v svojih starih mejah poleg trga štiri vzporedne ulice.

Mejo med pravim mestom «city» na eni in mlajšimi predmestji na drugi strani je mogoče kaj hitro najti. To razlikovanje je skoro povsod ohranjeno tudi v starih imenih za posamezne dele mesta. «Črnomelj» v najožjem pomenu je n. pr. še danes omejen samo na prvotno obzidano mestno jedro na pomolu, dočim nosi glavno predmestje značilno ime «Skednji».

Posamezni sestavni deli mestnega naselja so nam ohranjeni tudi v katastru in upravni organizaciji mesta vobče, saj je komaj 150 do 150 let, odkar so podrti mestna obzidja in porušena mestna vrata. Res, da so tedaj istočasno zasuli tudi umetne jarke — v Radovljici je jarek premosten, slično tudi v Črnomlju (Vavtara — Falltor — ali Suhi most) — in izravnali vse razlike v vertikalni, ki so ločile mesto od predmestij. Ali prometne ovire so bile s tem le olajšane, ne pa odstranjene. Ker v okolici bivših mestnih vrat ni skoro nikjer razen v Metliki dospelo do tega, da bi se bila obenem razrahljala tudi tesna zazidanost mesta. V vsakem teh mest je mogoče opazovati, kako se prometna pota z dežele križajo in združujejo s podolžnimi ulicami mestnega jedra na prostoru, ki nosi navadno še danes ime «Vrata» (Črnomelj, Novo mesto, Kranj, Radovljica).

V neprisiljenem radikalnem poredju, ravnaajoč se po razmerah v reliefu najbližje okolice, stremijo vse ceste z dežele še danes proti odprtini nekdanjih mestnih vrat na kopni, a mostu na vodni strani mestnega pomola. Ta pota so pospeševala prvo prometnost meščanskega gospodarstva in jo danes, v dobi avtobusa, znova znatno pospešujejo. vzdolž teh cest se bolj in bolj razširajo tudi predmestja, pri nekaterih mestih ob eni sami cesti (Radovljica, Brežice, Kostanjevica), pri drugih v oblikah pahljače (Črnomelj, Kandija pri Novem mestu).

P r e d m o s t j e. Priroda mestnega pomola z njegovimi globoko urezanimi mejami se je tesnejšim stikom obeh bregov vedno izdatno upirala. Ali človek kot drugi geografski agens je tuje razmerje obeh bregov čedalje bolj blažil. Pobudo mu je dajala predvsem nevarnost, da pride zaostajajoče mesto pred rastočim predmestjem v preveč ekscentričen položaj. Gaz, brod, most blizu nad vodno gladino so pri večini naših mestec stopnje, ki jih je napravil človek ob kultiviranju tega vprašanja. Tako so začela nekatera naša mesta, ki jim je nasprotni breg dovolj blizu, širiti meščanski način življenja tudi tja: nastala so «predmestja» na tleh sosednjih kmetijskih občin. Takšna tendenca je

seveda najočitneje izražena pri tesno omejenih mestih na otokih, naj si bodo že na morju (Koper, Ižola) ali pa na rekah (Radgona).

Pri mestih, ki leži po 15 in več metrov nad gladino obtekajoče jih reke, je šel moderni človek še dalje: premostil je ne samo reko, temveč tudi ves dol v višinah mestnega pomola in tako odstranil hude klance, ki so otežkočali promet. Najstarejši visok most ima Loka, preko njega se je razvilo Kapucinsko predmestje. 524 m dolgi most preko ustja Krke s Savo pri Brežicah in pa most preko dola Kokre pri Kranju sta bolj prometno-geografske vrednosti. Novomeški in črnomaljski visoki most, ki prepenjata rečna dola naravnost z mestnih trgov, pa sta odprla svojima mestoma nova selišča predmestnega življenja. Posebno Kandija je dobila s tem za razvoj Novega mesta veliko vrednost, ker na kopni strani mesta dela strmi Kapiteljski hrib (235 m) — preko njega je držala nekdanja stara cesta v Ljubljano — večjemu razmahu prav znatno oviro. Kandija je zaradi svojega položnega zemljišča najmočnejše novomeško predmestje. Dočim se je namreč Novo mesto v dobi od 1817. do 1910. po svojem prebivalstvu podvojilo, se je v istem času Kandija pomnožila za štirikratno število iz l. 1817.

Vpliv železnice. Do druge polovice 19. stoletja so bile ceste edini prometno-geografski element. Pospeševale so razvoj naših mest skozi njihovo sredino, prednost, ki jo v najnovšem času nanovo uvaja promet z avtobusi. Tedaj pa je začel človek polagati železniške proge tudi preko slovenskih tal in se dotikati predvsem naših mest. V letih 1860. do 1863. se je dotaknila železnica po vrsti treh mest na pomolu, Ormoža, Brežic in Velikovca, 1870. je stekla gorenjska železnica mimo Loke, Kranja in Radovljice. Leti 1885. in 1890. pomenita v tem oziru podvig Radgone. Kočevje in Novo mesto sta bila navezana na železniški promet l. 1893., oziroma 1894., Črnomelj in Metlika pa šele 1914. Tako ždi izmed vseh mest na pomolu danes še edina Kostanjevica sredi bogate Krške doline in čaka svoje rešitve v obliki železnice Novo mesto—Brežice.

Kakor uživajo Koper, Ižola in Piran od svojih prvih početkov ugodnosti svetovno-prometne lege ob morju, slično so se torej zdaj odprla podeželskim mestom ugodnejša pota modernega prometno-gospodarskega napredka. Z železniško postajo se je pridružil k mestom, starim vozlom prometnega in gospodarskega življenja, docela nov pokrajinski element, ki mu je bilo treba pri vsakem mestu poiskati pripraven in priročen prostor.

V smeri proti postajam stremi danes vobče ves razvoj naših mest. Bolj ali manj ekscentrično ležeče železniške postaje so dale s svojo živahno prometnostjo celo povod, da so zrastle poleg mest predmestja posebnega obeležja: okolica vsake postaje je sedež

skoro vseh industrijskih podjetij večjega obsega. Seveda je obseg tega razvoja odvisen v veliki meri od topografskih razmer. Pri Radgoni, Kočevju, Črnomlju in Novem mestu ležijo postaje ob črtah starega cestnega prometa in na kopni strani njihovih pomolov. Vendar sta si pri Novem mestu postaja in mesto zaradi že omenjenih ovir Kapiteljskega hriba precej narazen. Lega postaje v Metliki je obrnila smer bodočega mestnega razvoja na ugodnejše zemljišče, mimo Kranja teče železnica po drugem bregu Save (predmestje Gorenja Sava).

Kjer je doba gradnje železnice našla majhne ljudi, tam vidimo, da je železniška proga brez drugega vzroka od mesta precej oddaljena. Takšna mesta so prisiljena, da vzdržujejo pri svojih oddaljenih postajah tako rekoč podružnice, ki so v stalnih prometnih stikih z mestom (Loka : Trata 2,5 km, Brežice : Brezina 2 km, Velikovec : Sinča ves 7,5 km).

Gospodarstveno-geografski zaključek. Srednji vek velikih mest v našem smislu ni poznal. Vsa mesta so si bila med seboj precej enaka, ker so bile vloge gospodarskega življenja še razdeljene enakomerno med vsa tedanja mesta. Šele proti koncu srednjega veka se dá opaziti, da začne človek mestna naselja izbirati in dajati enemu mestu prednost pred drugimi. Med mesti so se začele kazati čedalje večje razlike, višek tega razvoja pa je uvedel človek, ko je v preteklem stoletju v svojih že dotlej pospeševanih in izbranih mestih osredotočil tudi vozle železniških prog. Že od prirode oblagodarjene prometno-geografske lege so se dvignile do silne višine, zrastle so uvodoma našeta vodilna mesta.

Kakor so ena mesta rastle, tako so začela druga zaostajati. Že starina Valvasor je n. pr. opazil v Kamniku večino trgovskih hiš iz rezanega kamna opuščenih. Število prebivalstva se je sicer od tedaj neprimerno dvignilo, spremenila pa se je socijalno-gospodarska struktura meščanstva. Ta preoblika je šla še dalje, ko je železnica skrajšala gospodarstvene razdalje do večjih mest. V tej geografski činjenici se prav jasno zrcalijo vsi veliki kulturno-gospodarski vplivi, ki jih vršijo danes iz svojih ugodnih geografskih položajev in železniških vozlov naša vodilna mesta tudi na mala mesta po deželi.

Sodobne razlike med večjim in malim mestom se nam kažejo najbolj očitno, ako si jih ogledamo v luči statistike prebivalstva. V spodnji tabeli dajemo številke za vseh 15 mest na pomolu, a zastran primere tudi za tri naša vodilna mesta, Trst, Ljubljano in Maribor. Dajemo jih po rezultatih ljudskih štetij iz l. 1869., oziroma 1910., torej za razdobje, ki pomeni približno ero železnice. Številka zadnjega štetja iz l. 1921. ni bilo mogoče porabiti. «Pret-

hodni rezultati popisa stanovništva u kraljevini SHS» (Sarajevo, 1924), do danes edina publikacija o tem štetju, nam namreč dajejo samo številke po občinah, ne pa tudi po njihovih delih, predmestjih in vaseh. Antropogeografski pojem mesta se pa z mejami mestne občine pri večini naših mest ne krije.

	Število		Število prebivalstva				Pripombe
	hiš		+ - + -				
	1869	1910	1869	1910	absol.	v %	
Trst		102.257		220.540			s spodnjo okolico
Ljubljana	1.051	2.154	22.595	46.650	24.027	106	mestna občina
Maribor	661	1.269	12.828	27.994	15.166	118	mestna občina
1. Koper		1.258		8.995			
2. Piran		1.018		7.579			
3. Izola		851		6.101			
4. Novo mesto	280	377	2.404	3.199	795	35·0	s Kandijo
5. Kranj	511	519	2.557	2.839	302	11·9	z Gorenjo Savo
6. Radgona	254	270	2.055	2.759	684	35·4	z Gor.Grijesom
7. Kočevje	156	260	1.165	2.551	1.368	117·5	
8. Škofja Loka	271	252	2.298	2.211	— 87	— 3·8	
9. Velikovec		201		2.028			
10. Brežice	125	128	925	1.269	544	37·1	
11. Metlika	202	228	1.168	1.257	61	5·2	
12. Črnomelj	214	242	1.277	1.215	— 62	— 4·9	z Loko
13. Radovljica	141	185	1.272	1.190	— 82	— 6·5	s Predtrgom
14. Ormož	115	141	812	942	150	15·1	
15. Kostanjevica	79	80	582	484	102	26·4	

Kakor vidimo, naša mala mesta niso nikake točke, kamor bi se zgrinjale mase z dežele izseljenega ljudstva. Nasprotno, ona pošiljajo svoje viške na prebivalstvu v večja mesta in industrijske kraje prav tako, kakor vsaka povprečna slovenska vas. Silne razlike, ki se kažejo v porastu prebivalstva vodilnih mest na eni, a malih mest na drugi strani, so tem večje, če poudarimo, da so številke za Ljubljano in Maribor vzete samo v mejah njunih mestnih občin, da torej meščansko naseljeni predkraji vobče niso prišli v račun. Troje naših mestec je v tem razdobju celo nazadovalo. Radovljica je zaostala zaradi bližine napredujočih Lesc, Bleda in Jesenic, Škofja Loka je nazadovala v korist svoje železniške postaje na Trati, Črnomelj pa zopet napreduje, odkar je stekla mimo njega železnica.

Najbolj preprosto sredstvo, da dobimo sliko o meščanskih svojstvih naših mestec, so številke o povprečni naseljenosti hiš posameznih mest (Behausungsziffer). Dočim pride v Mariboru, Ljubljani in Trstu na vsako hišo po 21 do 22 prebivalcev, imata izmed naših mestec le Radgona in Velikovec po več ko deset prebivalcev v eni hiši, za njima se vrstijo ostala mesta s čedalje

manjšim številom takole: Brežice, Kočevje, Kranj, Loka, Novo mesto, Koper, Piran, Izola, Radovljica, Ormož, Kostanjevica, Metlika in končno Črnomelj, ki ima povprečno le po pet stanovalcev pod streho ene hiše. Te številke nam dajo vsaj približno mero, katera izmed naših mest bi si smela prisvajati več in katera manj mestnega značaja; pri nekaterih mestih je namreč to število dvignjeno le zato, ker imajo kak večji zavod, samostan, bolnico ali vojašnico.

V prejšnjih časih je bilo vsako podeželsko mesto središče lokalnega zamenjavanja deželnih pridelkov, novejši razvoj pa jim je del tega prometa odvzel in ga napotil naravnost v večja mesta. Glede obrtnosti se mala mesta od trgov in večjih vasi prav malo razlikujejo. Stare produktivne obrti, ki so bile pred sto leti glavni vir meščanskega pridobivanja, ker so bile zasidrane še v brezkonkurenčni avtarkiji dežele, je uničila konkurenca svetovnega gospodarstva; spomnimo samo usnjarstvo, krznarstvo, barvarstvo, klobučarstvo itd., ki so delali za medmestni, oziroma sejmski promet slovenskih dežel. Današnja obrtna delavnost je omejena le na majhne obrate, ki komaj zadoščajo najbližji potrebi, saj imajo produktivne obrti danes svoje zastopnike že v vsaki večji vasi. Slično je v pogledu neproduktivnih obrti in trgovine, vendar je treba reči, da so te stroke v mestih primeroma bolj osredotočene kakor drugje.

Danes so naša mesteca predvsem postaje železniškega prometa, sedeži lokalnih in okrajnih uradov in zavodov in le redko tudi kakega industrijskega podjetja v modernem smislu. Glavni vir njihovega manjšega ali večjega uspevanja je in ostane obseg in bogatost okolice, ki jo ovladujejo.

D V E N A R O D N I

DRAGUTIN M. DOMJANIČ

J E S E N

Letos su slabe gorice, Vse ti se menja na svetu:
 Sunce je nekam se skrilo, Cveti i ljudi i dani,
 Letos je grozdje tak blede, Niti mi ti nisi ista,
 Lani kak roža je bilo. — Još si mi lepša neg lani.

Briga me, da je vre jesen,
 Kada je v rožah ti lice,
 Vusta pak tvoja su meni
 Slajša, neg koje gorice.

STEZA STAJE

Kaj je ono mesečina
Sredi dana bela?
Ili ono hajda cvete
Poleg tvojeg sela?

Steza ide, tiha steza
Čisto blizu hajde,
K tebi ona hoče dojtj,
Tebe bi da najde.

Ali zakaj pri trnacu
Steza naglo staje?
— Da ne vidim, kak mi draga
Z drugim se zestaje.

K O N E C I V A N A M O Ž I N E

J O Ž E K R A N J C

1.

Tako nekako pred desetimi leti sem se seznanil z Ivanom Možino, pa to znanje ni trajalo več nego dva dni. Da. Dva kratka dneva le sem hodil ž njim po Ljubljani in sem ga temeljito spoznal. Bil sem celo priča njegove smrti, ki je prišla nagloma in je bila tem strašnejša, ker je niti on, še manj pa jaz nisva niti malo pričakovala. Name je napravila silovit vtis. Takrat mi je bilo namreč šele sedemnajst let in nikakor nisem mogel razumeti marsičesa, kar mi je danes jasno, ko da je na dlani. Namreč: danes sem skoro prepričan, da je Ivan Možina moral umreti nasilne smrti, saj je bil vendar tako otroško neumen, sanjav, in se je vrh tega sam sebi zdel nekak prerok, ki bo odrešil svet vsega hudega. To je bila vsekakor velika zmeta. In, ker je bil poleg tega precej naobražen, na drugi strani pa prav resno prepričan, da vsi, ki jim pridiguje svoje nazore, verujejo vanj in ga imajo radi, je jasno, da je ob spoznanju svoje zmote moral doživeti prelom s svojim življenjem. Žal, je ta prelom bil tragičen. Preko njegovega telesa so drli prav tisti, o katerih je menil, da ga ljubijo in da so prežeti od njegovih naukov. Množica, ki ga je ubila, takrat niti malo ni mislila nanj, pometla je ž njim, kakor da ji je v neljubo napoto. Mene je takrat objela strahotna žalost, pomešana z grozo, in si še do danes nisem mogel izbrisati njegovega umirajočega obraza iz duše. Najbrž ne bom tistega dneva nikoli pozabil. Pregrozen je bil zame, saj je pomenil prvi moj pogled v silovito brezbržnost narave do svojih otrok.

2.

Ivan Možina je bil prejšnje čase učitelj ali kaj. Nekako megleno mi je povedal, da je obesil šolo na klin, ko je prišel do spoznanja, da v šolski sobi zapravlja kratke minute časa, ki mu je dan, da v

njem živi. Poslovil se je od učencev in učenk (ki jih je bil, kakor mi je zatrdil, prav za prav vzgajal za hlapce in dekle), šel je v barake, med delavce in pa med tatove in vlačuge in je le tem vneto razlagal svoj življenjski nazor: da je človeška družba kakor drevo, ki le jeseni rodi in da je ne moremo danes s silo napraviti dobre, kakor ne moremo prisiliti drevesa, da bi nam rodilo sadove pozimi ali na spómlad. Slepo je verjel tem svojim mislim in razkrival jih je vsakemu, kajti prepričan je bil, da je poklican učiti ljudi in jih vzgajati v pravičnosti in veri za tisto bodočnost, ki bo dobra in lepa, pa jo bodo doživeli morda šele naših potomcev potomci.

Povsod je imel znance. Napol mrtvi Gorjanec, barakar, ki je usihal v revščini za jetiko, mu je bil prijatelj. Rumenolasi tat, ki je ponoči spal v prazni staji zunaj mesta, podnevi pa kradel in žeparil, je bil njegov znanec. Marjanica, vlačuga, ki se je prodajala pol za denar pol za užitek, je smeje poslušala njegove besede. Da, še stražnik na cesti in inženjer Nasenloch, vodja tovarne, sta se štela med njegove znance. Ni čuda torej, da je bil Ivan Možina samozavesten in da je brez premisleka večkrat zatrdil:

— Tako hodim okrog in učim. Pa vsi me imajo radi in me poslušajo in ubogajo . . .

Silo je sovražil. Vedel je sicer, da še ni čas, ko bi nehale vojne — a bil je proti nji. Vedel je, da so nekateri na svetu, ki so lačni, drugi pa, ki so siti in imajo vsega preveč . . ., vendar je trdil: — Jaz sem proti vsaki sili in prvi bi bil, ki bi zavpil proti nasilnežem, ki bi hoteli pravico ustvariti z nasiljem: «Ljudje, nikar!» — — Kajti, pravica pride sama od sebe, drevo človeštva raste in bo rodilo sad, ko pride čas dozoritve.

Zato nikakor ni čudno, če se je oprijel tudi mene, ko me je spoznal v drevoredu. Takrat sem bil nekoliko lačen, zaslužka nisem imel, čeprav sem ga iskal na vse kriplje. Ves obupan sem bil in klel sem sam vase: hudičeva pravica, ko je toliko sitih na svetu, jaz pa bi rad delal, pa dela ne dobim.

Sprva se je norčeval iz mene. Nato pa me je brž začel napajati s svojimi nazori. Vodil me je od enega konca mesta do drugega, v hotel, kjer so plesali zadovoljni pari, bogatini in lepo oblečene dame, pa v tovarno in barake in še v kavarno in med najnižje ljudi, tatove, marélarje, vlačuge . . ., povsod pa mi je smehljaje pravil:

— «Vidiš, vsi so ljudje . . . in ti vsi me ljubijo in se od mene uče.»

Semtertja sem opazil, da tisto o ljubezni ni čisto točno — vsaj zdelo se mi je, on pa je bil o tem prepričan in vedel sem, da bi mu bilo hudo, če bi zvedel, da so delavci nekaj storili, ne da bi bili vprašali njega, svojega vodnika.

In prav to se je zgodilo.

Še tistega dne, ko sva se seznanila, je na večer Ivan Možina nenadoma zvedel, da bo drugi dan v mestu shod delavstva in da se bodo razlili nato po mestu ter skušali dokazovati, ne vem kaj. Srednje postave, kakor je bil, s sivimi očmi pod vzbočenim čelom, na katerega so mu padali kodri rjavih las, je ob tej novici okamenel. Roke so se mu prilepile ob telo, oči so mu sijale vročično, ko je skozi zobe zatrdil:

— Ne bodo! Ne bodo!

Vso noč se je premetaval po slami (spala sva v zapuščeni staji na polju), zjutraj pa me je na vse zgodaj poklical in mi dejal:

— Pojdiva!

— Kam? sem začudeno vprašal in si mel oči. On pa:

— Na trg! ... Tam se je vršilo zborovanje.

Trdó je stopal in bil sam vase zamišljen. Ni gledal okrog sebe. Večkrat se je spotaknil, ko da hodi v sanjah. Nekaj je mrmral med zobmi, včasih kar brez vzroka zamahnil z roko in silno se mu je mudilo.

Jaz sem šel za njim. Čudim se sicer danes, zakaj sem ga tako vestno ubogal, vendar me opravičuje moja takratna mladost in pa brezvoljnost; saj nisem imel prijatelja, Ivan Možina pa je vendar bil prejšnji dan na vso moč dober z menoj.

Šla sva po cestah, ki so bile kakor izpremenjene.

Polne ljudi, ki so mrko lili od povsod, so ulice dihale neko napetost. Imel sem občutek strahu, kajti srce se mi je stisnilo in biló mi je, ko da se bo zgodilo nekaj groznega.

Godbe so svirale. Čete organiziranih delavcev so korakale med rumenimi in sivimi hišami. Tudi brezposelniki so prihajali od vseh koncev in krajev. Opazil sem tudi tatu, ki sem ga prejšnji večer spoznal.

Ivan Možina je molčé hitel in tako sva brez besede prispela na trg sv. Marije, na mogočno ploskev, ki leži sredi mesta, kakor tlakovana puščava, in visi nekoliko pošev od bele cerkve na vrhu pa do lepó raslega, košatega gledališča, ki se mi je videlo kakor zaspan meščan v svetlorumeni obleki.

Trg je bil že poln. Iz vseh strani pa so se venomer vlivale nove množice ko tisočglave črne kače. Žene. Dekleta. Možje. Mladeniči. Otroci. Pesti. Oči, polne sovraštva.

Iz morja teles so se dvigale palice, na njih napisi najrazličnejših krajev.

Množica je pljuskala sem ter tja, ko da valovi morje. Pritajeno mrmranje. Sikanje. Nekateri so brez vzroka mahali po zraku. Žen-

ske so vpile. Moški so bili obrnjeni proti cerkvi, od koder se je od nas spodaj slišal visok glas, ki pa ga ni bilo mogoče razumeti...

Nenadoma je neka ženska, suhljata, slabo oblečena, bogve odkod, zakričala pred mano:

— Kruha hočemo!

Nastal je vrišč. Njene besede so se potisočerile, ko da je nekdo priklopil stikalo k električni svetilki. Ogromno človeško telo je odprlo usta in vpilo v vseh barvah. Vrišč in trušč. Gibanje teles. Suvanje. Prerivanje. Vročina.

Ves sem takrat utonil v moč tega bitja, sestavljenega iz toliko tisoč oseb. Kri mi je planila v obraz in skoro sem prevpil ostale, ko sem brez misli kričal:

— Kruhaaaaaaaa!

Ivan Možina je stopil čisto k meni. S silo mi je stisnil roko, da sem se moral obrniti k njemu, ko mi je vpil na uho:

— Ne neti ognja! Ali ne čutiš neumnosti?

Bil je ves bled, grizel si je majhne, rjave brke. Zdelo se mi je, da vztrepetava.

Toda jaz ga nisem poslušal, otrešel sem se njegovega prijema in še bolj kričal. Kajti izgubil sem vsako oblast nad seboj in biló mi je, ko da sem sam del živega zidu, ki me je obdajal. V tem čudnem stanju sem si podzavestno vtisnil v spomin obraze, ki so, kakor neslutene postave iz sanj, rdeče goreli okrog mene.

Žena, ki je vihtela mozoljčaste roke proti nebu in pretila ne vem komu, mož, ki je krčil pesti in penil usta, človek, ki ni stisnil ustnic in je venomer kričal nesmiselne besede. V očeh strast. Ogenj, ki se je širil od osebe do osebe. Zdelo se mi je celo, da se še hiše gibljejo in kostanji, ki so nas obdajali. Zadobili so prečudne oblike, ki so stezale svoje prste proti nebesju in klicale z nami.

Le Ivan Možina je bil sam, popolnoma drugačen. Njegove oči so bile žalostne. Gledale so otožno, ko da ne morejo razumeti vsega tega. Molče so blodile od obraza do obraza in vse vlažne so bile.

Zdajci se je tik pred menoj dvignil mož, splezal na rame dvema moškima, ki sta ga krepko držala, in s strastnim glasom, ki se je razlival iz obraščenega lica, je, peneč se, zavpil:

— Ljudje!!!

Pstkanje. Butanje.

Mir je legel na morje teles.

— Pravico hočemo! je vpil mož, čudno smešno je bežal njegov glas po vsem mogočnem prostoru. Divje je zamahnil z roko po zraku.

— Nočemo biti sužnji! Kdor ni z nami, je proti nam! Vojna človeka proti človeku! Vojna pravice proti krivici! Smrt!!! ... je kričal in govoril in prepričeval in nalival ognja v plamen.

Množica je vzvalovila. Vzbesnela. Teptala. Metala roke od sebe. Hreščala. Toda govorniku ni bilo še dovolj.

— Svoboda! ... je zavpil z visokim, hripavim glasom. — Milijone nas je! ... je nadaljeval ... — Bodimo požar! Udarimo!

In takrat se je zgodilo, česar še nisem videl. Množica je pobesnela. Zarjula je, kakor ranjena žival. Ženske so cvilile. Možje so otepali okrog sebe. Divje je odmevalo od sten hiš in kostanjev.

— Udarimoooo!

— Udarimoooo!!!

— Udarimoooooooo!!!

Človek se je spustil z ram med ljudi in še dalje kričal bogvekaj. Množica pa je hropela, ko da jo biča kdo s tisočeri biči.

Tudi jaz sem izgubil razsodnost. Mahal sem z rokami in suval na vse strani, ko da hočem razdrobiti nekaj, česar sam nisem videl. Med vpitje se je mešal moj hropeči glas, ki ga nisem mogel krotiti. Solze so mi stopile v oči. Ne vem od česa. Škripal sem z zobmi, res, tisti trenutek bi ubil človeka, če bi mi kdo ukazal.

In prav tedaj mi je neka roka pobožala obraz od čela do ust, ko da hoče izbrisati grozo z mojega obraza. Ozrl sem se. Ivan Možina je žalostno gledal vame, miren, toda nekoliko vztrepetavajoč je bil njegov pogled. Ustnice so se mu potresale, ko da mrmrajo nekaj neumljivega.

A že se me je bil oklenil krog vratu, meni se je upognil tilnik in čutil sem, kako napeto pleza telo Ivana Možine name. Že je stal na mojih ramah, da sem se moral oprijeti soseda.

— Ljudje božji! je zavpil Ivan Možina s svojim mogočnim, bronastim glasom: — Ljudje božji, ne borite se proti naravi! Ne rabite sile, ko sad zori sam od sebe! Ne silite v rojstvo bitja, ki še ni sposobno življenja! Širite duh pravičnosti, doba njena pride sama od sebe! Razidite se!

Množica je umolknila. Premikala se je. Oči so se ozrle v Možino, ki je še glasneje nadaljeval:

— Razidite se! Vrnite se v svoje barake, v kočje, v bajte in učite čas, ki pride! Ta pride, ko bo doba zrela! Ne iščite krvi! Razkropite se! Jaz, vaš Možina, vam kličem: idite narazen!

Že se mi je zazdelo, da je množica vsesala njegove besede, kajti zavladal je grozen mir ... Za sekundo.

Nenadoma pa se je zgodilo. Človek, ki je govoril prej, je zakričal:

— Podkupljenec!

Njegov glas je bil besen in poln strasti. Takoj je zavreščala množica. Zatulila je, ko da se podirajo zidovi.

— Špijon!

— Izdajalec!

— Stran ž njim! so vpili vsi, podžigani drug od drugega.

Ustrašil sem se.

A že se je dvignil kamen in priletel Možini v obraz. Nešteto rok ga je zgrabilo za noge. Omahnil je. Roke so suvale, čevlji so tolkli ob njega.

Tudi jaz sem omahnil. Malo, da se nisem zgrudil. Vse je zaplesalo pred menoj. Do grla sem začutil pritisk krvi.

Takrat sem se zazrl z očmi v njegov pogled. Široko odprte zenice, ko da ne razumejo vsega tega, so zrle vame, preko njih je tekla kri, pomešana s prahom. V tistem trenutku se je siloma nekoliko dvignil, zajčkal in z vlažnim glasom zaklical:

— B e ž i ! in že so udarjale noge po njegovem telesu.

Divji hrup je bežal preko njega . . .

— V mesto!

— Kruha!!

— V mesto!!!

S silovito močjo sem odrival ljudi, suval se skozi množico in se stisnil k vratom hiše. Z vso silo sem se oprijel kljuke.

Množica je pritisnila vame. Nerazločne postave so drsale mimo mene, me odrivale, da so me skeleli prsti. A jaz nisem popustil.

Težko sem dihal.

Bil sem že na tem, da se zrušim, ko je nenadoma nekaj počilo: vrata so se udrla.

Padel sem v vežo. Pobral sem se in v divjih skokih zbežal na dvorišče, kjer sem za trenutek obstal.

Hrušč in trušč. Kričanje. Divji vrišč. Topot nog. Odmev cepe-tajočih konj. Pok. Pok. Pok. Klici. Duh po smodniku. Bežeči koraki.

Opazil sem vrata na nasprotni strani dvorišča. V smrtnem strahu sem se zaletel. Preskočil sem polomljen voziček, poln cunj, ki so mirno ležale tam, stekel sem, se zaletel v podboj in že sem pribežal na drugo stran, kjer sem se zgrudil. Motno sem pogledal okrog sebe. Breg, mimo katerega je leno tekla umazana Ljubljana. Zaprl sem oči.

Čez čas sem se pomiril. Pogledal sem. Vse mirno. Vse mirno. Dvignil sem se.

Opotekaje sem stopil. Šel sem počasi po ulici. Srečal sem dva orožnika, ki sta se korakoma sprehajala. Patrulja. Nista me imela za mar.

Podzavestno sem dospel do stanovanja svojega prijatelja, kjer sem tiste dni prenočeval.

In šele, ko sem se napol mrtev sesedel na stol, se mi je razlila v dušo neka topa žalost. Brez misli sem si dopovedoval: — Ivana Možine ni več. Ni ga. Ni ga!

4.

Ko sem tistega nesrečnega dne stopil skozi vežo, v kateri je pred kipom trepetala lučka, ko da se boji, da bo umrla, na cesto, sem videl, da nebo brezbrizno in mirno leži nad mestom, ko da se ni zgodilo nič... In če danes grem po trgu sv. Marije, vidim, da je prav tak, kakor je bil takrat. Mirno leži nebesni obok nad njim, ne briga se ne za hiše, ki prav tako stoje, ko tisti dan, ne za koštanje. Solnce sije prav tako in vse se blešči po tleh. Ljudje pa hodijo važno sem ter tja in tuhtajo bogvekaj...

O T R O K

M I R K O K U N Č I Č

— — — Joj, ko sem bil otrok! Vsi samotni kotički sredi tihih lesov so bili zakladnica mojih sanj.

— — — Joj, ko sem bil otrok!

Za pisanimi metulji v pisano daljavo sem hrepenel, zvezde sem trgal z neba, solnčne žarke lovil po vesoljstvu in jih zapiral v kamrico svojega srca. Za črne ure, za bridke misli, za stare dni. (Zdaj jih v meni že davno več ni. Šlo je življenje mlado neopazeno mimo, z njim zvezde in zarje in luči srca. Kamrica je ostala. Prazna, tiha, zapuščena. Včasih — ob uri spominov, ob uri žalosti — se mi zdi, jo slišim iz dna brezupno ihteti. A gotovo se motim. Kako bi kamrica jokala!?)

Vsak človek ima kamrico. V kamrici nekih je svetlo in toplo, v drugih je temno in hladno kot v rakvi.

— — — Joj, ko sem bil otrok!

Izmotal sem mrtve oči iz dlani.

Iz mraka je dahnil bled obraz. —

Mati, si ti? Ti je dolgčas v grobu? Si mi prišla v kamrico lučko prižgat?

Sem, moj sin! Nocoj bom vso noč kramljala s teboj...

O, daj!

Ni mi več hudo. V moji kamrici je luč. Skoz okno gledajo spomini z zlatimi očmi.

Mati, kramljajva!

Zdavnaj, zdavnaj — — —

Ali še pomniš?

Otrok sem bil. Bled in zasanjan.

V večerno zarjo je tonil dan. Sive sence so grabile iz dna. Od nekod daleč je pesem pozabljenega življenja ihtela.

Ležala si v sobi na postelji in se vila v bolečinah.

V kuhinjo ste me zaprli. V temno, neprijazno. In mi je bilo, kakor da ste mi košček mladosti ukrali.

— Andrejček, če boš priden in ne boš jokal, ti mama kupi bratca.

Kako naj bi bil priden, kako ne bi jokal, o Marija: skozi steno je rezal vame kakor nož tvoj krik.

— Mama, mama! Nočem biti sam.

Ne maram bratca za tako ceno...

Kakor onemogla ptička je padala drobna pest ob les. Molk sivih vrat je ostal neizprosen. Za njim tvoja ljubezen, tvoja bolečina, tvoja skrivnost.

— Mama, mama!

Pest orehov mi je nasula teta na mizo. Nad njimi sem se sklonil. Solza užaljenega samoljubja je kanila nanje in mi jih zagrenila do jedke togote. Z uporno kretnjo sem jih vrgel po tleh.

Nočem orehov, nočem bratca, nočem ničesar — jaz se podkupiti ne dam!

— Mama, mama!

Še nikoli v življenju nisem tako jokal. Še nikoli me ni tako bodla v oči skrivnost gluhih vrat.

Tedaj — — —

Zazijalo je pred menoj na stežaj.

Planil sem v sobo. Molk tvojih ust je prekričal moj jok. V meni se je nekaj preklalo na dvoje.

Teta, zakaj prižigaš svečko? Teta, zakaj hodiš po prstih?

Žena v belem predpasniku, kaj imaš v naročju? Žena v belem predpasniku, kaj je v tvojih očeh?

Stekel sem k postelji.

In sem nem strmel: udrta lica, udrte oči, bolečina vseh bolečin v njih in obup vseh dni in noči.

— Mama, kje imaš bratca?

Kupila si ga, zakaj nisi zdaj vesela?

Kaj je vzdrhtelo takrat na tvojih ustnih, mati? Ali je bil smeh-ljaj ali poslednji zadušeni krik ranjenega srca?

Bridkost, komaj slišna:

— Tam... tam — poglej...!

Žena v belem predpasniku, kaj si položila na mizo? Žena v belem predpasniku, zakaj me tako čudno gledaš?

Stekel sem k mizi.

Oj, bratec, pozdravljen!

Vzpel sem se na stol in se sklonil nad njim —

Obraz, tako droben kot očetova pest, siv kot pergament in nem kot bolešt. Skozi polodprte trepalnice je stekleno strmel vame ugasel soj.

— Mama, ali spi?

Žena v belem predpasniku, kaj si dejala?

Da ne spi...? Da je mrtev...?

Na stežaj so se odprle mlade oči. Do neba je zrastle bleda skrivnost. (Pred vso grozo spoznanja in strahote življenja sem stal — in ostal otrok, neoskrunjen in čist.)

Le prva drobna, komaj vidna guba se je tisto uro zarisala v mlado čelo. Planil sem k postelji, udaril z nogo trdó ob tla — in iz grla se mi je izstrujilo v en sam otroško krut, otroško brezsrčen očitek, ki je — se mi zdi — preglušil vse stroje brneče, vsa podtalna bobnenja, pisk vseh fabriških siren, krik vseh sestradanih mater in otrok širom sveta:

— M a m a , z a k a j p a k u p u j e š m r t v e o t r o k e ? ! — —

Bledi obraz iz mraka je ugasnil.

Spet sem sam, čisto sam. Spet je v moji kamrici noč, črna noč.

Zakopal sem mrtve oči v dlani:

O mati, zdaj vem: nikoli več ne prideš k meni kramljat, nikoli več mi ne prideš v kamrico lučko prižgat. Moji spomini nimajo zlatih oči, v mojih spominih se je pelin-roža bohotno razcvela — —

KNJIŽEVNA POROČILA

France Bevk: Človek proti človeku. Gorica 1950. Izdala in založila književna zadruga «Goriška Matica». Natisnila Tipografia consorziale v Trstu. 356 str.

«Če hočeš biti tako odkritosrčen, da bi ne povetil oči pred samim Bogom, boš pisal do groba zgodovino tistega enega dne. In razodel boš strahote, da bodo ljudje najprej tebe kamenjali, nato pa drug drugega», svari Cankar v «Mojem življenju», XIV, str. 67. Bevka tako kamenjanje ne plaši. Z neutrudno, strastno odkritosrčnostjo razodeva strahote, ne poveša oči pred nikomer in pred ničimer in piše zgodovino tistega enega štirinajstega stoletja, tistega enega našega človeka trpina, tiste ene in zanj edine cerkljansko-tolminske dežele, od katere se nikakor ne more odtrgati. In človek ga vendar ne more kamenjati, dokler nam s takim početjem poklanja knjige kakor «Znamenja na nebu», «Umirajoči bog Triglav» in «Človek proti človeku». Tudi takih po-

mislekov nima, kakršni so mučili Manzoniya, ki je najprej napisal najboljši zgodovinski roman svojega stoletja in je nato to slovstveno zvrst obsodil, češ, da preveč laže in zgodovinsko resnico preveč pači. Bevk se kot pisatelj seveda ne bori za znanstveno zgodovinsko resnico, temveč za človeško, življenjsko. In te njegove povesti ne pačijo; kvečjemu bi mu prehudi esteti lahko očitali, da jo včasih preveč brezobzirno razgaljajo.

Zgodovina je Bevku tudi v tej knjigi to, kar svilnemu prelecu škopnik, v katerega sprede svoj svileni grad. Mnogo več prvin nego iz zgodovinskih virov mu je tudi za ta roman vzkliko iz njega samega. Sredina štirinajstega stoletja mu je z vsem, kar o tej dobi izvemo iz zgodovine, le dobrodošla opora, ki nosi Bevkove ljudi in Bevkove zgodbe, porojene v bistvu iz bolesti radi tisočletnega trpljenja domače grude. Za tako umetniško izživljanje je nad vse prikladna nekoliko temotna doba z mnogimi vrzelmi, ki jih umetnik s stvori svoje neizčrpne domišljije sijajno zapolni. Razen nekaj gmotoma prikazanih množic se giblje v romanu kakih šestdeset podrobneje očitanih oseb in ni mogoče reči, da bi bile zgodovinske osebe kakor patrijarh Bertrand, njegov naslednik Nikolaj Češki, goriški škof Henrik, plemiči Friderik de Portis, Jakob Carrara, Villalta i. dr. zanimivejše od izmišljenih (Božidar, Jerko, Irena, Volderik, Ambrož, Akvilegija, Marta, Nežica i. dr.). Celo zgodovinske osebe so bolj Bevkove nego svoje, kadarkoli jim duše razsveti žaromet pisateljeve tvorne sile, tako patrijarh Bertrand pred smrtjo in Friderik de Portis med mučenjem.

Prav poseben, za obmejne Slovence in Slovane večno živ razpor je s precejšnjo globino upodobljen v Jerku, ki omahuje med kuto in mečem, med poganskim krvnim nagonom, da bi človek ob nasilju vzkipe in ga zavrnil z nasiljem, ter med prirojeno, v krščanstvu poplemeniteno srčno dobroto in vero v večno pravičnost, ki uči, da se zlo premaga samo s prenašanjem. V Bevkovem ženskem svetu, ki ni nič manj pester od moškega, naj opozorimo zlasti na Ireno in Akvilegijo. Prva združuje precej tega, kar si v ženski sanjamo najvišjega in najblažjega, druga pa mnogo tega, kar v ženski vleče moškega navzdol.

Glavnih oseb ta roman skoro nima in jih bralec tudi ne pogreša. Namestur njih sili cerkljansko-tolminska dežela v ospredje, strmi v človeka s svojimi tihimi čari in svojim velikim trpljenjem, zdaj smehljajoča se, zdaj bridka, zmerom pripravljena, da vse prenese.

A. B u d a l.

Jože Kranjc: Ljudje s ceste. Film dveh dni. Fotomontaža Bratka Krefta. Izdala Cankarjeva družba v Ljubljani. 1951. 119 str.

To knjigo, ki je njegov prvenec, imenuje avtor film. Prav tako bi jo lahko imenoval literarno fotomontažo ali kako podobno. Z imenom je hotel opredeliti in morda nekoliko opravičiti način gradnje, ki je za delo značilen. Kajti knjiga je prav za prav rahel niz slik iz življenja «ljudi s ceste», med katere sta zaradi nasprotja uvrščeni tudi dve sliki «kapitalističnega» sveta. Toda kakor vse duhovno, stremi tudi vsako literarno delo po tem, da bi se strnilo v enoto. Tudi Kranjc je skušal združiti svoje slike v organizem in je vpletel mednje zgodbo o poslednjih dveh dneh čudaka in «svobodnega človeka» Ivana Možine. Toda storil je to tako, da ne Možina ne posega v življenje ulice, kakor tudi prizori s ceste niso odločilni ne za njegovo življenje ne za njegovo smrt. Obe poluti pokazanega sveta sta druga drugi samo nekaj povod, ne da bi bili usodno povezani v skupen življenjski akt. Delo ni enota in to niti v širokem filmskem smislu ne. Poznal sem knjigo v prvotni obliki. Končavala se je s smrtjo Ivana Možine, ki ga zaradi njegovega miroljubnega govora ubije raz-

jarjena demonstrantska množica. Ta zaključek je delo sicer zaokrožil, ni pa mogel iz njega napraviti celote in enote.

Knjigo je ustvarila bolečina nad socialno krivičnostjo sveta. Morebiti nekoliko osebna bolečina, ki se izraža v malenkostnem in dovolj vsakdanjem sovraštvu do posedujočih, v srditi nejevolji nad lastnim bednim stanjem in v mirnejši ter stvarnejši ljubezni do trepečih delovnih slojev. To poslednje čustvo je tako, da je ustvarilo nekaj prizorov, ki so opazovani s finejšo radevednostjo nego je je običajno človekoljubje sposobno. Med njimi so posebno mikavni prizori s Tončko in konec dvanajstega poglavja nad barakami, ki se končuje s tako živo, krepko in skopo načrtano smrtjo tujega človeka. — Sovraštvo do posedujočih je nekoliko zlobno podčrtalo poteze bančnemu ravnatelju, ki nastopa v povesti. Podobno tudi njegovi družbi. Oba prizora v tem svetu sta v svoji satiričnosti vsakdanja. Tako se ogorčuje in tako sovraži prenekateri. — Zanimivejši je osebni del povesti, ki govori o čustvenem življenju stradajočega in ki vrže dva bežna bliska preko njegovega erotičnega življenja. Erotična prizora sta morda v knjigi najintimnejša v svoji preprostosti in naivni, topli neposrednosti najprikupnejša. Muhasta in kapriciozna srditost stradajočega pa v osnovnem občutju živo spominja na Hamsunov «Glad».

Element, ki za silo veže te prizore v neko celoto, je Ivan Možina. Zdi se, da ga je hotel Kranjc pokazati kot glasnika in poklicnega propovednika idej in življenjskih kvalitet, ki bi po njegovem mnenju lahko razrešile veliko in nevarno vprašanje o socialni pravičnosti. Toda zgodilo se je, kakor se drugače ni moglo: Možina je očitno izmišljen pojav brez življenjskih možnosti in je samo gostobeseden rezoner, ki pripoveduje zelo preproste in navzlic temu često zelo zmedene stvari brez osebnega prizvoka, pa najsi bi bil njegov ali avtorjev. Zdi se tudi, da je avtor vse to dokaj jasno čutil in se je čimdalje bolj odmikal od svojega preroka. Kaže ga v vedno bolj neopredeljenih odnošajih do okolice, ki naj bi ji bil učitelj, dokler se v stari demonstracijski sceni prikrito, a vendarle resnično ne odvrne od njega. Zametek te oddelitve pa vsebuje tudi mesto na 94. strani, kjer si prizna, da «ni prav razumel, kaj (Možina) hoče». Tako je nastala oseba, ki spočetka mnogo obljublja, a se izprevrže v čudaškega outsiderja in zmedenega, nikomur potrebnega ideološkega samouka, ki že po prvotnem tekstu le nekako nesmiselno-junaško pogine, kakor po sedanjem besedilu medlo živi ali skuša živeti ali pa si sploh samo utvarja, da živi za neko idejo, ki ni razumljiva ne bralcu ne pisatelju in ne junaku samemu.

Vendar vrednost knjige ni povsem taka, kakršno kažejo kvalitete, o katerih smo govorili: zgradba, sposobnost oblikovati širše življenjske procese, miselna zrelost itd. Več nego tu nudi Kranjc v golem pripovedovanju, ki mu teče — čeravno nekoliko preprosto in jezikovno malomarno — zelo gladko, sveže, prepričevalno in ki se naslanja na dobro opazovanje ter precejšnje poznanje sveta, v katerem se giblje. Dar pripovedovanja je osnova pisateljstva. Kranjc ga je pokazal. Zato vidim v knjigi navzlic vsemu — obljubo.

Josip Vidmar.

Luč. VI. Poljudno-znanstveni zbornik. Zbral France Bevk. Trst 1950. Književna družina «Luč». Tiskala, izdala in založila tiskarna «Edinost» v Trstu. 155 str.

Knjiga poroča o spremembah v ustroju fašistovskega sveta in o določbah za uvedbo fašistovske stranke, o spravi med sv. stolico in Italijo, o občevalnem jeziku v Julijski Krajini po ljudskem štetju iz leta 1921., o slovenskih in hrvat-

skih periodnih publikacijah ter o slovenskih in hrvatskih knjižnih izdajah v Italiji v letu 1929. Najobširnejša je razprava o spravi med sv. stolico in Italijo (116 strani). Podaja zanimiv pregled tega vprašanja od najstarejših časov do danes. V prevedenem konkordatu zaslužijo posebno pažnjo jezikovne določbe, ki vprezajo cerkev v raznarodovanje narodnih manjšin. Vse posvetne in cerkvene zanke stiskajo manjšinskega hlapca Jerneja za vrat. Ali bo kakor Cankarjev od krivic zbesnel, ali bo poslušal večni zakon o sebi, ki ga niso pisali ljudje?

V isti seriji «Luči» je izšla ljudska povest Ferda Plemiča «Zadnji lutrovci na Vipavskem» (119 str.), pisana brez visokih umetniških stremeljenj, a v živahnem, kratkočasnem večerniškem slogu. — France Bevk je kot prevod iz slovanskih slovstev priredil tretjo knjigo te serije, Miklavža Bjedricha «Ponesrečeno zaroko in druge povesti» s črticami o lužiških Srbih (107 strani).

A. B u d a l.

Philéas Lebesgue: Triptolème ébloui. Perrin et Cie. 1930. Paris.

Simbolični naslov tega triptika je posnet iz grškega bajeslovja. Kraljevič Triptolemos je bil miljenec boginje Demetre. Ta mu je dala krilatega zmaja, da se je z njim vozil po svetu, troseč žitno zrnje. Po smrti so ga častili kot heroja radi izumitve poljedelstva... Oba pomena se lepo skladata z našim pesnikom, ki sam obdeluje v severni Franciji svojo zemljo, pri tem pa ob zimskem času najde časa za križarjenje po raznih deželah, koder seje seme medsebojnega sporazuma in strpnosti. Tako vsebuje *Osupli Triptolem I. Daritveni Prinos Demetri, II. Po Hermejevi Milosti, pri čemer pojmujem Hermeja v prvotnem smislu kot boga vetrov, torej božjega poslanca. Najmanjši del, III. Pred Pitijo, se dotika vprašanj o umetnosti, človeškem naporu itd.*

Najkrepkeje zveni Lebesgueov verz, kadar opeva «erga kaj hemeras»: rodno grudo, svoje prednike in roditelje seljake, prirodo, podeželski bitek in žitek. Posebej omenim skupino zgoščenih sličic *Tableautins rustiques*, kakršne naletiš tudi že v snopiču *Bûche dans l'âtre*. Če treba braniti kmetovo stališče v družabnem ustroju, utegne keltski bard ubrati celo bridko satiričen zvok, ki mu je sicer tuj, n. pr. v aleksandrincih *Fortunatos nimium*, z nadpisom iz Virgila, čigar ime se v zbirki ponovno pojavlja in ki mu je posvečenih tudi dvoje celotnih pesnitev. V domačnostni poeziji se mu prav prilega ton narodne popevke, n. pr. *Pâquerette* ali poredna *Chanson de Vendange* (*Un dard au dessus du genou, Plein de venin, piqua la vendangeuse...*).

Drugi oddelek nas vodi po Bretanji, Iberskem polotoku, Italiji, 18 pesmi pa je iz Jugoslavije: odmevi z voznje, ki sta jo z M. Vukasovičem napravila v l. 1927/28. Povsod se kaže čutljivo, blago srce, pripravljeno občudovati lepoto in pravičnost, a protivno slednjemu nasilju. Tako se končuje spev Latinsko solnce z italskega polotoka:

Mais que m'importent donc ces romaines lubies?
Les gloires sans beauté que le monde a subies
N'ont fait croître leurs vains lauriers que dans le sang:
Je cherche sur ces bords un immortel sourire,
Celui des dieux et des déesses, non l'empire
Des hommes, et l'Amour est pour moi seul puissant...

Slično graja Benetke ob misli na krutosti, ki so jih počenjali doži:

Ah! comme il est pervers ton charme,
O Venise! Tu mets ma droiture en alarme:
Je hais la cruauté qui se mêle à l'amour!

S slovenskih tal sta dva motiva: Postojna in Vipava. Drugo naj za zgled navedem v celoti:

V i p a v a.

Sur tes hauts clochers blancs pointés droit vers le ciel,
O pays de bois, Slovénie,
Je reconnais le Coq, dont le celtique appel
Veut dire lumière et génie...

Dans la claire chanson des cloches, j'aime ouïr
Le coeur battant et qui s'élève
D'un peuple entier! Ah! Coq slovène, il faut haïr
Ceux que n'exalte nul beau rêve.

B o g u m r l! Dites-moi, cloches de Vipava,
Ce que ces deux mots signifient,
Quelle main au fronton du cintre les grava
A l'adresse de ceux qui prient?

Dieu mourut; telle est la devise qui s'inscrit
Au portail du vieux cimetière;
Dieu mourut; mais pour mieux revivre en son esprit,
Ayant subi l'épreuve entière.

Chantez, clochers du pays wende, hauts et blancs,
Entre la mer et la montagne;
De Goritz à Zagreb chantez vos hymnes lents,
Qu'un tenace espoir accompagne...

Potlej se snujejo mimo nas Hrvaški hrasti, s to sklepno mislijo;

Ah! le sol qui produit le coeur sombre du chêne,
Et donne à l'arbre-roi son beau front souverain,
Crée aussi l'homme fier que nul tyran n'enchaîne
Et dont l'âme est d'airain...

Nadalje se vrstijo: Slovanska pevka, Beograd, ruska popevka, ki poslušalcu izvablja solze v oči, Sarajevo z orientalsko slikovitostjo, Mostar, Dubrovnik in vsa Dalmacija. Kitice so prepletene s pogledi v preteklost in prihodnost, s filozofskimi drobcji, kakršne nahajam tudi po drugih umotvorčjih te knjige.

Tretji oddelek obsega med drugim Hugojevske dvanajsterce Le Don du poète, umetnostno veroizpoved in avtokarakterizacijo, izpopolnjeno z dvovrstnicami Le Jour décroît.

Snopec teh čuvstveno gorkih izlivov, ki v svoji obliki razodevajo vse moderne meroslovne pridobitve in malce starinsko zabarvan izraz, naj bi našel dostop v vse knjižnice, ki se zanimajo za stike s francosko prosveto.

A. Debeljak.

GLEDALIŠKI PREGLED

Drama. — Fr. Schiller: «Razbojnik». Schillerjeve drame so na skrajni meji idejne tendenčnosti in umetniške nadčasnosti, na meji iluzivnega sveta in resničnega. Prvotna gibala njegovih junakov so etične, politične ali socialne ideje. To so borci za nove življenjske svetove, njih polet je usmerjen v svobodo človekovo, njegovih misli in dejanj. Toda ljub tako nevarni

shematiki oseb je pesnik z resničnim človeškim ognjem upodabljal obličja in postave svojih junakov in prav ta Schillerjeva pesniška eruptivnost in tudi idejna prvobitnost še danes prepričuje sodobnega človeka in daje pesnikovim umotvorom svetla sijaja. Kažoč vedno se ponavljajoči boj dobrega z zlim, je pesnik proniknil v globino idejnih trenj. Toda pri premišljevanju o umetniški veličini njegovih del se kljub blesteči tehnični dovršenosti njegovih dram in njih idejni vzvišenosti ne moremo ubraniti nekega mrzlega občutka preveč miselnega ustvarjanja in le zunanje miselne ognjevitosti, ki zaostaja za globoko človeško čustvenostjo in življenjsko prvobitnostjo Shakespearejevih umetnin. Schiller je notranje nasproten pol Shakespearejeve pesniške elementarnosti in čustvenega žarenja. Schiller je ideolog, junak misli in v njem je neizprosna volja. Patos njegovih junakov izvira iz prekipevajoče prepričanosti v veličino in resničnost njih idejnih svetov. V njih je volja nadkrilila moč elementarne narave same, prepčila notranje nujno tragičnost oseb — ta je v najglobljem spoznanju življenja — in se slepo vrgla v poveličevanje idejnih razodetij. Od tod preobširnost Schillerjevih dram, motivna prepletenost in vznesenost samogovorov. — Tragična trenja povzročajo močne strasti in ostra notranja nesoglasja med junaki, ki jih seveda pesnik oblikuje zelo enosmerno. Plemenitemu, pravičnemu junaku — svojemu idealu — (Karl Moor, Don Karlos, Posa itd.) postavlja nasproti učlovečeno podlost, hinavščino in oblastnost (Franc Moor, Filip II. itd.). V slogu Schillerjevega pojmovanja drame je vsekakor značilno, da dviga individualne konflikte med junaki v velika človeška idejna nasprotstva. Zato so vsi njegovi junaki idealizirani.

«Razbojniki» zrcalijo Schillerja v vseh njegovih oblikovnih, vsebinskih in idejnih posebnostih in so praoblika njegove pesniške pofi. Schillerjev prvi pogon se je izbohotil v mladeniško prozorni ognjevitosti in idejni zanositosti, ki prekipeva besedne retoričnosti in pesniške sile. Drama je zasnovana na motivu o neenakosti bratov in na fabuli o izgubljenem sinu, kar je bilo v času literarno priljubljena snov. Toda Schiller je sicer le zunanjo neenakost bratov dvignil v dva antitetična življenjska principa: v idealno pravični ali pozitivni (Karel) in grobo zli ali negativni princip (Franc), oba pa izvirata iz skupne narave (oče Moor). Risanje obeh značajev je seveda idealizirano, saj je drama v celoti idealizirana v osehah, v dejanju in v kraju. Tudi pri risanju razbojnikov je pesnik idealiziral in delil v skrajno idealne razbojnike, ki dopolnjujejo Karla (Roller, Schweizer), in v podležo (Spiegelberg, Razmann). Oče Moor in Amalija sta zelo shematična lika, posebno Amalija ni polnokrvna ženska, temveč le pesnikov posebljeni ideal plemenitosti in zvestobe, ki naj povzroča v drami napetost in gibanje, dasi je sama dokaj nedelujoča. Karlova borba za pravico in svobodo je silna in viteško dosledna. On, upornik proti obstoječemu družabnemu redu, ki ga ruši kot v času priljubljeni idealni razbojniki, pomaga siromakom in jih brani pred krvoločnimi tirani, se je izobličil v Karlu. Glavno notranje gibalno vse drame je Franc, podli hinavec, pokvarjen do dna in v duši zlohoten, a strahopeten bojazljivec. On pade zaradi lastne groze, ko se zave strahot in zla, ki ga je napravil. Poleg njega je zelo izdelan tudi značaj entuziasta in fantasta Spiegelberga. Med ostalimi je Kozinský le zunanja postava, ki zaradi sličnosti zgodbe s Karlom okrene v tretjem dejanju potek dogajanja.

Kljub manjšim nesoglasjem, kljub navidezno naivni karakterizaciji oseb v črne in bele, v slabe in dobre, je drama fabulativno celotna in pesniško gibčna. Ne bi bilo pravilno, če bi označili osebe v drami le po njih navideznihih znakih; kajti v Karlu in Francu je že obsežna vsebinska globina. Njuna značaja sta si

res nasprotna, toda motivacije so tu človeško polne. Vsak izmed obeh mora v zarisanu smer, sicer se dramatično dejanje prekine. Ne gre za problematiko Francovega značaja, za diabolično blaznenje, ki ga pomika že v svet dramatične neaktivnosti — poslednji Francovi prizori so za igralca mojstrsko sestavljeni — gre za doumetje človeške nujnosti takega prikazovanja. In ta človeška nujnost je v «Razbojnikih» resnična in pesniško zajeta iz globine življenja. Pa tudi dramatična sila, ki je Schillerju lastna, je v gradbi drame do popolnosti izvedena. Dejanje je kljub neenotnosti kraja, časa in dogajanja ostro usmerjeno v dramatični višek — na koncu tretjega dejanja — in v preokrenitev, ki nato vede v tragični konec v petem dejanju. Obe poluti dogajanja se začneta zblíževati in vedno bolj se približuje tragično razodetje. Čeprav zmaga pravica, mora vendar junak poginiti, ker ga razje notranje spoznanje («O über mich Narren, der ich wähnte, die Welt durch Gräuel zu verschönern und die Gesetze durch die Gesetzlosigkeit aufrecht zu halten!» — «Aber noch blic mir etwas übrig, womit ich die beleidigten Gesetze versöhnen kann.» — «Ich selbst muß für sie des Todes sterben.» — Peto dejanje, druga scena). Ta hip je zmagala etična moč nad zaslepljenim junakom. Tu se kaže veličina Schillerjeve umetnosti. Zato nikakor ne razumem, čemu naj se drama imenuje ljudska igra, kot se to pri nas piše. Poleg dramatične gradbe, ki je seveda zelo obširno izvedena, je Schillerjeva dikcija bujno razbohotena in se preliva v močan patos, ki pa nam je danes že zelo tuj. Kljub temu je njegov govor fino grajen in poln dinamike, kar pač poveča dramatično dejanje in moč. — V celoti so «Razbojniki» še danes izredno dramatična igra, ki se jo mora seveda vsaj v glavnem prirediti za naše sedanje občutje. Ni dvoma, da so «Razbojniki» umetnina, ki bo vsaki dobi odkrivala svojo vsebino.

Dramo je vzorno prevedel in preoblikoval v sodobno občutje pesnik F r a n A l b r e c h t. V prevodu se čuti, kako je prevajalec prisluhnil Schillerjevi prekipavoči izraznosti in jo pristno prenesel v našo besedo.

«Razbojniki» so zaradi obširnosti v celoti neuprizorljivi. Krajšanje je tu neizogibno, in sicer v smeri ohranitve enotnosti dogajanja in neokrnitve posameznih oseb. Mimo najrazličnejših mnogoštevilnih krajšav je bila drama krajšana na podlagi Schillerjeve prireditve in prvotnega teksta. Seveda je dodal režiser še dokaj manjših krajšav. Za enotnost dogajanja je vrtni prizor (Amalija—Franc, III. dejanje, 1. prizor) nujen in ne vem, čemu je izpadel, prav tako je četrto dejanje zelo skrženo in manjša motivacijo in razumevanje. Preobčutno je krajšana vloga Amalije in prav tako Spiegelberga. O načinu krajšav in o analizi krajšanja «Razbojnikov» bi bilo treba posebne študije. Delo je režiral O. š e s t v običajnem stiliziranem slogu, ki je za dramo dokaj prikladen. Seveda je bila stilizacija vidna predvsem v inscenaciji, ki pa je bila preveč enostavna. Vsekakor več pestrosti bi moralo biti v inscenaciji soban v gradu, kjer je služila skromna scena za dvorano. Amalijino in Francovo sobo, za očetovo spalnico in za celo vrsto dvoran. Preprosta inscenacija mora imeti svojo vsebino, sicer je okorela in brez vrednosti. Zakaj so potrebne dvojne stopnice, ene v ospredju, druge v ozadju, ne morem razumeti. Če je hotel režiser z njimi razgibati dejanje, potem je s tem onemogočil najpreprostejše predstavljanje prostora in vsako iluzijo; če pa je hotel s tem načinom doseči čim hitrejšo spremembo pozorišča in nemoten potek dejanja, potem je žrtvoval sceno manj bistveni zahtevi, ki bi jo tudi sicer lahko izvedel. Tudi inscenacija starega razpadlega gradu je bila precej bleda. — Režija celote je bila dokaj skrbna, režiser je skrbel zlasti za pester prizore z množico, ki jo je umel prijetno postaviti v dejanje. Manj srečno so bile zasedene posamezne

vloge, kjer je bilo čutiti, kako jih je režiser nedognano pojmoval. Želznik ni bil v ničemer Franc, ampak je le z muko ponazoroval svojo vlogo. Ne glasovno, ne mimično ni primeren za to tako težko vlogo. Njegove vedno se ponavljajoče kretne desne roke so bile naravnost groteskno komične, njegovo nenaravno kričanje pa je ubijalo vsako najmanjše občutje. O notranjem doživetju ali o igralski prepričevalnosti tu ni niti govora. Tej vlogi najbližji in edini za njo sposoben bi bil Skrbinšek. Prav tako neigralski je bil Bratina kot stari Moor, prikladnejša bi bila zanj kakšna vloga izmed razbojnikov.

Med vsemi igralskimi stvaritvami so bile samo tri dograjene. Izreden je bil Kralj kot Spiegelberg, ki je izrazito predstavljal postavu entuziastičnega zanesenjaka in mu je dal nekaj zelo zanimivih osebnih potez. Kralj igra z vsakim svojim gibom, z vso svojo postavo in ve najti svojemu liku igralsko prepričevalen izraz; on zna oblikovati. — V zamisli in oblikovanju je bil tudi Lev arjev Kar el igralsko doživet in domišljen. Zaneseno prepričevalnost in neustrašeno borbenost za svojimi pravičnimi cilji je Levar igralsko podal čustveno in oblikovno. Le da prerad zaide v enozvočno glasovno pripovedovanje ali v patos. Toda to mimo še drugih podrobnosti ni preobčutno motilo. Levar se bolj ogreje za široko linijo v igranju kot pa za detajlno. To včasih moti. — Skrbinškov Roller je bil do potankosti izdelan in je dosegel višek v tretjem prizoru drugega dejanja, ko pripoveduje svojo rešitev izpod vislic. Njegov govor je do podrobnosti dobro izdelan in plastično podan. Tudi igralsko je njegova postava dognana. — Tudi Šaričeva kot Amalija je dojela smisel svoje vloge in živo predstavila idealno, mlado gospodično, ki je vsa v ognju svoje ljubezni. Njena visoka igra pa to ni bila, prav gotovo tudi zaradi tako sčrtane vloge in zaradi dramatičnega lika. Med ostalimi so bili še vidni Cesar kot Schweizer, Jan kot Kozinsky, Lipah kot Danijel in Jerman kot Herman. —

Leonid Andrejev «Mladoletje». Štiridejanka Leonida Andrejeva «Dnevi našega življenja» je prej čustveno ubrana dramatična pesem, prepojena z otožnimi meditacijami in značilnimi ruskimi popevkami nego dramatično zgnetena drama, vklenjena v močno dejanje. Iz celote diha polno sentimentalne negibnosti, ki si je morala najti izraza le v pesmi, čustvenih prizorih (n. pr. zvonjenje v I. dej., začetek II. dej.) in sanjavo žalostnih slikah. Vsa ta opojna pozna romantika od življenja uničenih bitij, ves ta pesimizem življenja in vsa ta omahujoča neaktivnost učinkuje raje moreče kot pa blažilno. Res veže dejanja med seboj neka ljubavna zgodba dveh nesrečnih duš, ki ju je življenje razbilo in trpita od okolice in od lastne neodločnosti. Ta poteza je izrazito mrka in učinkuje pri nas dokaj romantično prav v Andrejevskem stilu. Toda prav ta zgodba kaže, kako neodsko in nedramatično je pesnik oblikoval dejanje in osebe. Pogovori med osebami so meditativne izpovedi čustvovanj o minljivosti življenja in o mladosti, o življenjski otožnosti, o dijaškem življenju, o notranjih prepadih, o Bogu in večnosti; ni dramatičnih dialogov, usmerjenih v zaostritev dejanja, zato ni ne dramatičnih trenj ne razodetij. Ta dramatična negibnost izvira iz dileme: iz nesoglasja med realnostjo in čustveno opojnostjo, ki je v bistvu nedramatična. Ta Andrejev osebni dilema je oblikovan iz ruske duše, ki zaradi svoje širine in globine ne more do močnega dramatičnega dejanja, kaj še do močnih tragedij.

Ob osrednji fabuli, ki se suče okrog Olge Nikolajevne in študenta Gluhovcova, so poleg zvodnice Evdokije Antonovne vse druge osebe zgolj nedramatični okras, ki sicer na sceni posamično učinkuje, nima pa za celotni razvoj dejanja nikakega pomena. Vsaka nastopajočih oseb je tipizirana in sicer v

tem, da je hotel pisatelj z njo pokazati zgolj posamezen življenjski tip, ki pa je sicer za dramo hudo nevažen. Zato je Onufrij prijetno zapit študent, ki ne more do resnega dela prav zaradi neprestanega meditiranja, zato se Blohin ukvarja s svojim glasom in Grigorij Ivanovič z zadnjimi življenjskimi vprašanji. Tudi dejanja so negibčna. Od prvega zelo nerazgibanega dejanja se vleče nit pogovora skozi drugo in se komaj v tretjem malo razširi in nato znova ugasne.

Igro je režiral Pavel Golia, ki je poudaril predvsem njeno lirično-sentimentalno stran, kar je bilo v navadi v ruskem češovskem občutku. O kaki izrazito svojstveni režiji tu ni govora, dasi je režiser z ruskega gledališkega odra pazno prenesel situacijske domisleke k nam. Zato je posvetil največjo pažnjo pesmi, načinu petja, ki je bilo res prijetno podano, tudi se je vživel v prirodo s tem, da je hotel dati prizoru v naravi poseben nastroj. Seveda sta bili obe sceni (I. in II. dej.) dokaj netipični in je motila neduhovita inscenacija parka. Tudi način režije igralcev je v teh scenah motil. Pri režiji igralcev je skrbel režiser predvsem za čustveno-otožno občutje. V tem smislu je pojmoval neki igralski pianissimo posebno v čustvenih scenah. Občutek skrivnostne otožnosti v prvem dejanju je zabrisal z izredno dolgim zvonjenjem, ki je ubijal iluzijo; prav tako je dolgočasil prizor v parku, ker je bil brez notranje igralске dinamike. Nenehno polglasno meditiranje pač utruja. Na vsak način bi moral režiser skrbeti za večjo igralsko konkretnost, za razgibanost v prvem dejanju, da bi se še bolj čutilo študentovsko okolje. Pri zlitju igralcev v igralsko skupnost je pa režiser imel v mislih zgolj čustvene scene; seveda je s tem ubil enotnost dogajanja. Pojmovanje vlog je bilo naravno odvisno od pojmovanja igre. Režiser je pojmoval vlogo Olge preveč sentimentalno in pretožno, prav tako tudi večino študentovskih vlog. V to ga je zavedlo pač prehoteno prikazovanje otožnega nastroja. Situacijsko je nenaravno vplivalo predvsem prvo dejanje, ker je Olga preveč oddaljena od ostale družbe in je povrhu še postavljena višje na odru.

Igralci so se pretežno oklenili režiserjeve zamisli, kar je pravilno. Do posebnih igralskih likov so se dvignili Kralj, Cesar in Levar; Kraljev Edvard von Ranken je bil do podrobnosti izdelan in je bil v mimiki, gesti in glasu izreden. V Kralju imamo oblikovno zelo virtuoznega igralca, ki bo kdaj oblikoval še res umetniške like. Seveda je to odvisno od notranje vsebine. Levar je v podporočnik Mironov Grigorij Ivanovič je postal posebno proti koncu dejanja zelo prepričevalen in je res vzbujal videz in občutek mladega, napol kmečkega, v srcu in duši dobrega oficirja. Še več izoblikovanosti v glasu bi lik povzdignilo. Cesarjev Onufrij je bil doživljen, tudi igran je bil prijetno, posebno proti koncu igre. Motil je le preokorni začetek in neupravičeni vpad v molk pri zvonjenju. Zdi se mi, da je imel tudi manj študentovske šegavosti, kot bi jo bil lahko imel. — Olga Nikolajevna je igrala Vida Juvanova. Njena postava je trpela na preveliki igralski monotoniji, ki je sicer občuteno oblikovan lik zavajala v igralsko enoličnost. Vloga ji je seveda zelo blizu po občutju in vsebini in jo je tudi igrala doživljeno. Prerobata Evdokija Antonovna je bila Medvedova. Preveč je silila na dan z grdimi potezami in jih prikazovala zelo očitno. Jan kot Nikolaj Gluhovcov je bil glasovno in mimično ubranejši kot običajno in prav to je dajalo njegovi vlogi prijetno vsebino in obliko. Umel je svoje čustvo v nekaterih hipih pristno podati. Anton Ocvirk.

Borci za novo gledališče. — Umetniško-ustvarjajoče delo oficijelnih gledaliških zavodov je v zadnjih desetletjih pokazalo tak zastoj, da je čutil vsak

inteligent, ki je bil le količjak v zvezi z gledališčem, potrebo temeljite reforme na tem umetniškem polju.

Jasno je, da je šel val reformacije mimo večine gledališč; vendar so pričela centralna, sem in tja tudi kako provincijalno gledališče, iskati novih izraznih sredstev, ki naj bi dala gledališki umetnosti pečat nove dobe.

Umetnike našega časa, slikarje, igralce in režiserje najdemo na dveh različnih potih v iskanju novih gledaliških vrednot. Prva vodi k poizkusom evropskih, druga k poizkusom ruskih gledališčnikov.

Slikarji evropske poti so ostali tudi v novem gledališkem smislu le še slikarji, vendar s to razliko, da so poizkušali dati odru vse intenzivnejšo sliko kot njihovi naturalistični predniki. Njihov, s slikarskimi sredstvi oblikovani ploskovni oder, vzbuja v nas skoro inženjersko natančno sliko tovarne ali laboratorija. Poudarjam: vzbuja, ker bi nam fotografija take uprizoritve dala naturalistično-stilizirano sliko tovarne ali laboratorija. Torej ne realnost, ampak iluzija. Njihovo «novo» delo torej ne pomeni nič več, kakor gradovi, parki in kočje «starih» slikarjev.

Tako je evropska pot privedla reformatorje do stiliziranega odra, ki ga zaključujejo ploskve, katere opremijo za vsako dejanje z ilustracijami in dekoracijami, kakor to predpisuje dejanje.

Ruska pot je privedla reformatorje do pomembnejših uspehov. Predvsem so našli Rusi v gledališču prostor. Če je torej evropska pot našla poslikani ploskovni oder, je našla ruska pot zidani prostorni oder. Ruskim reformatorjem je torej prostor osnovni element gledališke umetnosti.

Ti dve novi smernici sta bili nova osnova nadaljnjih raziskavanj gledaliških reformatorjev.

Dočim so voditelji starega gledališča (vštevši še Antoine, Washington Square Players, Meiningovci, Djagilev, Barker, Théâtre des Arts, Vieux Colombier, Stanislavskij, Dančenko, Reinhardt in Jessner) skušali podati zvezo z resničnostjo z upodobitvijo zunanjega sveta, je govoril Marinetti o gledališču senzacije in presenečenja, Schreyer je ritmično razčlenil barvno obliko in zvočno tvorbo glasu, Schlemmer je ustvaril «triadični balet»; Bard je oznanil reklamni oder, Moholy-Nagy «gledališče totalitete», Kandinskij abstraktno odrsko sintezo, Valhantgov zopet prosto, umetniško ustvarjajočo igro. Majerhold je uvedel strojne konstrukcije in biodinamiko, prenesel je gibanje na množice igralcev in gledalcev, Tajirov je odkril odrsko trodimenzijalnost in uvedel ritmično stopnjevano dinamiko igre, Forreger je ustvaril mašinski ples, Eisenstein politično-parodični oder, Piscator politično-propagandno gledališče.

Naš revijalni in dnevni tisk je posvečal dovolj pažnje glavnim voditeljem novega gledališča in njihovemu delu, zato bom v tem članku govoril le o gledaliških reformatorjih najnovejše dobe, ki so pri nas še bolj ali manj neznan, ter ob kratkem karakteriziral najvažnejše smernice teh čisto svojevrstnih predstavnikov novega gledališča.

Da si bomo na jasnem: gledališki reformatorji, o katerih bom govoril, so že napravili končni križ nad gledališčem romantike. To zanje več ne obstoji. In to je prva nova osnovna podlaga vseh najmlajših. Druga je: ustvaritev gledališča mehaničnih kretenj in gibov.

Tako najdemo v knjigah Kieslerja, Huszárja in Hirschla skupno novo osnovno misel, ki bi se dala formulirati tako-le: Na odru nas ne preseneča več človek, temveč njegove kretnje in vse ono, kar nam napravi njegov duh potom kretnje vidno in slišno: duh stroja. Pa še v eni točki so si

ti trije reformatorji edini. To najlaže razložim s Kieslerjevim stavkom: Masa ljubi Chaplina, ker so njegovi filmi zaradi neprestanih slučajnosti in iz njih izviraajočih novih situacij polni razgibanosti. In ta razgibanost najde odziv v dvorani. Iz tega primera razberemo tudi prvotni cilj reformatorjev, da s krettno na odru vzbude instinktivno protikrettno pri gledalcih.

Ne samo njih oder, tudi njih gledališče je okretno in okroglo. Sedeži, ki obkrožajo areno, so v nekih presekih gibljivi in vrtljivi, tako da ima gledalec pregled preko vseh delov odra. Režiser ima pa poleg svojega odrskega dela še to nalogo, da regulira premikanje avditorija ob raznih prizorih tako, da poveča v gledalcih sprejete vtise.

Walden in Angermeyer sta teoretično izdelala program gledališča, ki sta ga realizirala v Nemčiji režiserja prof. Meyer in dr. Blümmner. V Waldnovi razpravi «Das Theater als künstlerisches Phänomen» pravi pisatelj o novem gledališču: Gledališče ni moralen, pa tudi ne nemoralen zavod. Gledališče tudi ni posredovalnica literarnih del in njih zastopnikov, gledališče je umetniška združitev optičnih in akustičnih gibov. Izvajalci v gledališču, ljudje in predmeti, so nositelji tega gibanja. Gledališče je igra čutov. Organične in umetniško-logične zveze vidnega in slišnega napravijo iz dela umetnino. Gledališče ne posreduje niti misli niti občutij niti čustev. In končno: zahtevam odcep literature (kot kronike dejstev in njihovih abstrakcij) in igralstva (kot posnemanje življenjskega izraza) od gledališča.

«Die neue Theaterkunst» je zadnje delo Ludwiga Kassáka, v katerem poudarja pisatelj, da je gledališka umetnost v nasprotju z drugimi umetnostmi umetnost v prostoru in času hkratu. Zakoni igralske umetnosti se tudi bistveno razlikujejo od zakonov slikarske umetnosti in pesništva, ker je prva vezana na ploskev, druga na čas. Gledališče se nadalje ko ostale umetnosti seveda razlikuje od vsakdanjega, obdajajočega nas življenja. Življenje je namreč organična, umetnost anorganična celota. In če imenuje končno Kassák umetniško ustvarjanje: sintetično ustvarjanje oblik, se mi zdi upravičena njegova zahteva, da mora biti vsak gledališki umetnik v prvi vrsti vizualen človek in prvovrsten organizator.

Schwitters je šel s svojim «Merz-gledališčem» še korak dalje — ali nazaj, kakor hočete. V svoji knjigi «Die Merz-Bühne» obravnava na dolgo in široko namen tega odra, ki ga je ustvaril za uprizorjanje «Merz-dram», nekakih abstraktnih umetnin. Jedro Schwittersove gledališke teorije je tole: drama in opera nastaneta praviloma iz oblike pisanega besedila, ki je pa samo po sebi že kot besedilo zaključena umetnina. Odrske slike, glasba in uprizoritev sama so le ilustracije tega besedila, ki je zopet že samo po sebi ilustracija dejanja. Odrska slika je pri Schwittersu sestavljena iz trdnih, tekočih in zračnih teles: bele stene, ljudje, španski jezdec, vodni žarek, sinjina, svetlobne krogle; materijalije ne smejo biti urejene v kaki medsebojni logični zvezi, temveč v slogu Schwittersovega pesništva: razdelitev mora biti logično uničujoča, ker je umetniški nastroj le na ta način mogoč. Schwittersovim dramam in njegovemu odrskemu sestavu je tudi primeren orkester, ki sestoji iz vijoline, bobna, pozavne, šivalnega stroja, budilke in vodnega curka.

El Lissitzky je izdal o novem gledališču in o svojem delu pri njem obširno delo «Die elektro-mechanische Schau». Ob kratkem bi bilo vse njegovo delo in vse njegove težnje razvidne iz enostavnega primera: Sezidajmo na prostoru, ki je od vseh strani dostopen, ogrodje, ki ga Lissitzky imenuje «odrski stroj». To ogrodje nudi vsaki igralski edinici (bodisi igralec, lutka ali rekvizit, ki nastopa kot «vloga») vse različne možnosti gibanja. Zato je tudi

sestavljeno to ogrodje iz delov, ki jih lahko po svoji prosti volji premikamo, okrečemo, pa tudi obrnemo. Različne višine morajo biti lahko in trenutno premestljive. Vsaka igralska edinica je slednjemu komadu primerno oblikovana, mora biti pa tako spretno izdelana, da se lahko vrtili, drži, da splava iz ogrodja na ogrodje in po potrebi tudi preko njega. Vse dele ogrodja in vse igralske edinice spravi v premikanje elektro-mehanična sila, ki jo usmerja režiser. Režiser je gospodar vseh energij, glasovnih in gibalnih. Režiser dirigira kretanje, zvok in luč. On je tudi edini glasovni igravec, ker govori vse vloge v telefonsko školjko, ki je tesno zvezana s pomožnimi aparati, ki spreminjajo glas govorečega, ustreza je značaju vsake posamezne igralske edinice.

Električne žarnice pišejo po ogrodju najvažnejša pojasnila, svetlobni traki, ki jih lomijo posebne prizme, spremljajo kretanje igralskih edinic.

To gledališče, ki je posebnost zase in kot posebnost zanimivo, se tehnično vedno bolj izpopolnjuje, ker mu daje razvoj radija, zvočnikov, filmske in razsvetljuječe tehnike vedno nove možnosti ustvarjanja.

Vsa ta gledališča, ti manifesti so zanimivi; kljub temu so bili vsi ti reformirani teatri le za malo število interesentov torišče res ustvarjajočega dela; za veliko večino pa vedno le mesto oddiha in zabave. In to je najboljši dokaz, da so bili vsi zadnji reformacijski poizkusi zaman; to ne pomeni, da bo gledališče propalo. Nasprotno. Vzcvetelo bo zopet ono pravo gledališče, obogateno s pridobitvami novega časa, vzcvetela bo gledališka umetnost, ki bo v času in prostoru izražala čustveni in miselni svet sodobnega človeka. In to gledališče bo poznalo le eno pot: današnjo pot ruskega gledališča.

Ferdo Delak.

SLOVENSKI JEZIK

Iz naše pisave. (Konec.)

2.) Življenski ali življenjski? — Obe obliki beremo dan za dnem v vseh naših časnikih in časopisih in mnogo pisateljev koleba med prvo in drugo. Jasno je, da si ljudje tukaj ne vedo pomagati.

Do Prešerna in tudi še pozneje so rabili za nemške zloženke z *Lebens-* ali roditeljski, prim. Prešeren: dolgost življenja, ali pa domače ljudske izraze, n. pr. živež in živilo za *Lebensmittel*; danes rajši nemčujemo z življenskimi sredstvi. Odkar pa je izšel leta 1833. Murkov «Slovensko-nemški in nemško-slovenski ročni besednik», nahajamo v slovarjih pridevnik življenski, pisan z *n*. Tako je tudi pisala velika večina pisateljev do svetovne vojne, ko je začel mlajši rod vedno bolj in bolj pisati obliko življenjski z *nj*, ki je sedaj že zmogala in se dobro uveljavila, a splošno prodrla še ni, ker jo zadržuje prejšnja dolgoletna raba.

Oblika življenski z *n* je etimološko napačna, ker pridevnik ni izveden iz trpnopreteklega deležnika življen, marveč iz samostalnika življenje. Iz samostalnikov na *-je*, ki so po postanku glagolniki, tvorimo splošne pridevnike z obrazilom *-ski* (prvotno *skъjъ*), ki se pritika naravnost na samostalnik. Kakor imamo torej od premoženje, stanovanje, vstajenje... pridevnike premoženjski, stanovanjski, vstajenjski z *nj*..., tako dobimo od življenje samo življenjski. Enako tvorjene pridevnike imamo n. pr.: sanjski, svinjski, gospodinjski, draginjski, pustinjaški itd. Edini primer, ki se temu zakonu upira, je menda dejanski.

Ker je oblika življenjski z nj jezikovno pravilna, pravopisno dosledna in še posebno, ker jo je občna raba sprejela in jo vedno bolj širi in uveljavlja, zato je pravopisno pravilna in upravičena edino pisava življenjski z nj.

3.) Vanja in nanja. Pred nedavnim sem bral: zelo majhni moramo biti, da pridemo vanja (=v srca); zelo redka so (pisma), da pride nanja odgovor.

Te in podobne oblike, ki sem jih opazil samo pri enem mladem pisatelju, so nastale najbrž umetno z oslonitvijo na samostalnik (srca, pisma) in pridevnik (redka). V slovenski knjigi se ne rabijo in med slovenskim ljudstvom so se ohranile menda samo v Prlekiji. Levstik, ki je tičal do vrha glave v staroslovenščini in etimologiji, je skušal oživiti staro rabo osebnega zaimka in je sprejel leta 1866. v slovnico za srednji spol v množinskem tožilniku staroslovenski ja namesto mlajšega jih. Vendar tega ni nihče pisal, le Levstik sam. To starino je že leta 1868. v Novicah obsodil Cigale in pisava je splošno sprejela za nenaglašeno obliko jih, za predlogi in, kadar zaimek poudarjamo, pa nje. Tako rabimo v množinskem tožilniku za vse tri spole obliko jih oziroma nje. Zato je drugič mrtveca oživljati popolnoma nepotrebno in anahronistično delo. V zgornjih primerih je torej pisati vanje in nanje.

4.) Smisel in zmisel. I. V sredini preteklega stoletja so si naši pisatelji izposodili iz stare cerkvene slovanščine izraz smisel (strsl. *smyslъ*) in ga začeli po zgledu drugih slovanskih jezikov (ruščine, hrvaščine) rabiti za pojme nemških Sinn, Bedeutung in Verständnis. Ker so bili neki ljudje mnenja, da «je izposojenke treba preukrajati po zahtevu slovenščine», so začeli pisati zmisel z z in tako se je začela v pisavi zmešnjava, ki še danes ni odpravljena. V osemdesetih letih je nastopil Levstik s pretiranim purizmom proti izposojenkam iz slovanskih jezikov in jih hotel popolnoma podrediti slovenskim glasovnim zakonom. Za vsak slovanski s v začetku besede pred zvnečim soglasnikom je dosledno pisal z. Tako je poživil pisavo: zmisel, zloga in zmatrati, kar se je že dalje časa rabilo, in nanovo uvedel z v besedah: zvrha, zmoter, zveženj, zlog (ali stil), zmer in celo v domači besedi: zvitok. Za Levstikom je šel le malokdo in največ primerov je pisal samo Levstik. Večina pisateljev in zlasti boljših, so nadalje pisali: sloga, smatrati, svrha, smoter, sveženj, slog, smer in svitek. Te besede se tudi dandanes edino tako pišejo in nikomur ne pade v glavo, da bi jih pisal po Levstikovi zahtevi. Samo pri besedi smisel in izvedenkah iz nje (smiseln, smiselnost, nesmiseln, nesmiselnost, nesmislica...) se pisava ni utrdila in dandanes tako omahuje, da često celo eden in isti pisatelj rabi v istem članku obe obliki: smisel in zmisel. Občna raba in zlasti tisti pisatelji, ki pišejo premišljen in zaveden pravopis, se vedno bolj nagibljejo k pisavi smisel. V naši pisavi se je že zdavno uveljavilo pravilo, da se osnovni glasovi pišejo neizpremenjeni, zato se prilikovanje opušča; v izreki, ki ni odvisna od pisave, je seveda stvar drugačna.

Pravopisna doslednost, jezikovno zgodovinska upravičenost, lastnost izposojenke in težnja občne rabe zahtevajo, da pišemo smisel z s in opustimo pisavo zmisel z z, ki ni nič drugega kot nesmiseln preživetek iz tiste dobe, ko so še pisali in veliko govorili o «zvrhi in zmotru slovanse zloge».

Stanko Bunc.